

AKADEMİ MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ

Hayri BİLECİK

Abdülkâdir DONUK

Muharrem ERGİN

Sultan Mahmud KAŞGARLI

Fevziye Abdullah TANSEL

Abdullah UÇMAN

YIL : 15

Ocak - 1986

SAYI : 1

AKADEMİ MECMUASI

Yıl: **15**

Ocak 1986

Sayı: **1**

Mecmûamızdaki yazılar, kaynak gösterilerek ıktıbas edilebilir.

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÜASI, üç ayda bir çıkar,
akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi
İLHAN AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü :
Sait BAŞER

Fiyatı 600 TL., 1986 yılı abone bedeli 2400 TL. dir. Dış ülke-
lerden bâzılarının abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil;
Almanya için : 21 Alman Markı; A.B.D. için : 8 A.B.D. Doları;
Fransa için : 60 Fransız Frangı; İngiltere için : 6 Sterlin ve Suu-
di Arabistan için de : 25 S. Arabistan Riyalı'dır. (*Aboneelerin*
değişen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur). İlan ve reklâm,
milli kültürümüze hizmet eden müesseseler'den alınır.

Adres : Yeniçeriler Caddesi, Nu. 43, Çarşıkapı - İstanbul
P. K. 107 Bâyezid Tel : 522 95 17

BASILDIĞI YER : ÖZAL MATBAASI — İstanbul

İÇİNDEKİLER

Sultan II. Abdülhamid Devrinden Birkaç Hâtıra	Sâmiha Ayverdi	5
Rızâ Tevfik'in Bir Şiiri Üzerine	Yard Doç. Dr. A. Uçman	9
Fâruk Nâfiz Çamlıbel'in İsmâil Vecih İğreti Adıyla Üç Hicviyesi	Fevziye Abdullah Tansel	18
İrfan, Mârifet ve Örf	Hayri Bilecik	30
İslâmiyetten Önce Türklerde Devlet Adamı Tipi	Doç. Dr. Abdülkâdir Donuk	35
Türkçede Millet Felsefesi	Prof. Dr. Muharrem Ergin	53
Eski Türk Tıbbı ve Kaşgar'da Uygur Milli Hastahânesi	Doç. Sultan Mahmud Kaşgarlı	70

Aziz okuyucu,

Mecmûamız, neşir hayatının 15. senesine girerken, Türkiye şartlarında, bir dergi için fevkalâde addolunacak bir seviye ve istikrarlı bir çizgi tutturmuştur. Bu başarıda siz muhterem okuyucularımızın, bilhassa abonelerimizin mühim payı vardır.

Bir irfan ocağı mâhiyeti kazanan Kubbealtı Akademisi'nin neşir organı olan mecmûamız, önümüzdeki yıllarda da aynı istikâmette çıkmaya devam edecektir.

Ancak çeşitli fiat artışları sebebiyle 1986 yılında bir sayımızın bedeli 600, yıllık abone ücreti ise 2400 TL. olacaktır. Yurd dışındaki okuyucularımızın aboneleri, geçen yıldaki fiat üzerinden, 2. sahifede bildirildiği üzere devam edecektir.

Sizlerden ricamız, abonelerinizi yenilemeniz, değişen adreslerinizi bildirmeniz; derginizi çevrenize de okutarak yeni aboneler bulmanızdır.

Bu vesile ile hayırlar niyâz ederiz.

KUBBEALTI

NOT : *Haberleşme adresimiz, P. K. 107, Bâyezid-İSTANBUL'dur. Abone ücretlerinizi de posta havâlesiyle aynı adrese gönderebilirsiniz.*

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mûcibince 8.11.1976 târihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDEN BİRKAÇ HÂTIRA

Sâmiha AYVERDİ

Babamdan ve bir yakın dostumdan dinlemiş olduklarım :

Peşin olarak şunu belirteyim ki babam, pek çok Harbiye mezunu gibi, Sultan Hamid idâresini tarafsız bir bakışla seyredip yakınlık duyanlardan değildi. Böyle olmasına rağmen, gerçekleri görüp göstermekten de geri kalmazdı. Nitekim işte anlatıyor :

*
* *

Almanya İmparatoru Wilhelm, iki defâ Türkiye'ye gelmiştir. Tabii ki bu her iki seyahatin gâyesi de Alman siyâsî ve iktisâdî menfaatlerine kapı açmaktı. Başta, Hicaz Demiryolu inşaatını Alman firmalarına alabilmek ve Alman sanâyii için müsâid bir pazar olduğu âşikâr bulunan Osmanlı topraklarında çıkarlarına alış-veriş merkezleri kurmaktı.

Aşağı yukarı, bütün Avrupa devletleri, müstemlekecilik nimetleri yüzünden refâha ermiş, iptidâi insan malzemesini hem horlamış, hem de ondan, alabildiğine faydalanmıştı. Almanya ise ağız sulanarak imrendiği bu müstemlekecilik furyasından pay alamamış olmakla, yanı başında sayılan Osmanlı devletini makası arasına neden almasıydı? Hem Türk toprakları, tükenmez bir ham madde kaynağı idi ki, Alman sanâyiini beslemekte, Asya ve Afrika müstemlekelerini aslâ aratmayacak bir zenginliğe de sâhipti.

İşte Kayser Wilhelm, bunun için İstanbul'dadır ve II. Sultan Abdülhamid, misâfirini araba ile şehirde dolaştırdığı bir

gün, bu zevkli nezâket gezmesini fırsat bilen Kayser, tercümana : «Zât-ı şâhâneye söyleyin, Şap denizinde metrûk bir ada vardır, müsaade buyursun da orayı biz işgâl edelim,» diyor. Pâdişah'dan tereddütsüz gelen cevap ise şudur : «Haşmedmeâb için bir adanın sözü mü olur, ancak, işâr-ı devletlerinden evvel burası bizim üss-ü bahrimiz olmuştu, şimdi askerlerimizi çekmek doğru olmaz. Hem bundan, İngiltere de kuşkulabilir.»

Bu ince diplomatik karşılığı almakla Alman İmparatoru'na hayran olup susmaktan başka yapacak iş kalmıyor.

Fakat verdiği cevapla Wilhelm'i mat eden Pâdişâhı, yapacağı bir başka iş bekliyor. O da şu : Saray'a döner dönmez, Harbiye Nâzırı'nı çağırıyor ve Mâbeyn'de telgraf başına geçerek, mahalline keyfiyetin bildirilmesini, adanın işgâl edilerek acele tahkîm edilmesini söylüyor.

*
**

Fransa'nın Osmanlı devletinden alacağı vardır. Bu alacağa karşılık Limni ve Midilli adalarını işgâl için donanmasını sevk ediyor.

Pâdişah, bu tadsız ve nâbecâ hareket karşısında nota teâtisi gibi klâsik ve netice alınmaz diplomasi oyunlarına baş vurmuyor. Bâb-ı Âli'den İngiltere Kraliçesi'ne giden bir mektupta Sultan Hamid : «Hakk-ı Hilâfetim hasebiyle Hindistan'a bir se-yâhat icrâ etmek istiyorum. Ne tarikle gitmem lâzım geldiğini bilmek istiyorum.» diyor.

Kraliçe ve İngiliz siyâsi çevreleri bu yazıyı alınca telâşlanıyorlar. Hiç, bir Halife-i müslimîn'i, işgalleri altındaki toprakların müslümanları ile temâs ettirmek isterler mi? Bu yazının, gâyet ustalıkla tertib edilmiş bir politik ihtar olduğunu, Fransız donanmasının geri çekilmesi husûsunda İngiltere'den teşebbüse geçilmesi istendiğini anlayarak, Fransızlara tazyik ederek geri çektiriyorlar. Pâdişah'a da : «Hatt-ı hareketinizi siz tâyin buyurun, biz lâzım gelen ihtirâmatta kusur etmeyiz,» diye bildiriyorlar. Mes'ele hâl olmuştur. Pâdişah, teşekkür ettikten sonra : «Şimdilik bu se-yâhattan vazgeçtim,» karşılığını veriyor.

*
**

Sözüne sened denecek bir dosttan :

Hicaz Demiryolu muhâsebesinde çalışmışım. Şam'dan Ma-an'a varmak için bir sene çalışmak lâzım geliyordu. Bir gün Sultan Hamid'den emir geldi. Cülûs veyâ Velâdet gününe yeti-mesi için hattın bir ayda ikmâlini istiyordu. O zaman iki uç-dan faâliyet başladı. Mâbeyin vâsıtası ile her iki saatte, hattın nereye geldiği soruluyordu. Bu tâkip ve teşvik neticesi, inşaat sür'atlendi. Böylece Pâdişâh'ın fikri tâkibi ile gerçekten hat ta-mamlandı.

*
* *

Gene aynı dosttan :

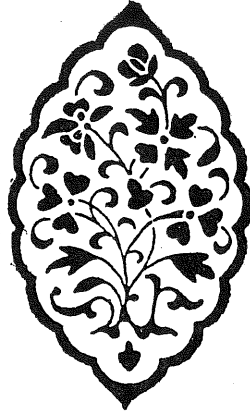
İzzet Hulo Paşa Şam'a geliyor ve kardeşi Mustafa Bey'in evinde kalıyor. Ben de Şam'da Ziraat Bankası müdürü idim.¹ Vâli, **Mardinî Ârif Bey** nâmındaki zât, bâzı müdürlerle berâ-ber beni de çağırttı ve : «**İzzet Paşa gelmiş, gidelim kendisine bir hoş amedi yapalım,**» dedi. Vâli ve müdürlerle berâber gittik. Hâl hatırdan sonra Mustafa Bey, vâliye hitâben : «**Birâderim, az ev-vel Sultan Abdülhamid'in zekâsından bahsediyordu,**» dedi. O za-man Vâli Bey : «**Devam buyurun, biz de istifâde edelim...**» de-yince, İzzet Paşa anlatmaya başladı :

«İstanbul'da, 1311 (Milâdi 1894) senesinde bir Ermeni ayak-lanması olmuştu. Maddi mânevî her türlü esbâb-ı istirahatî ye-rinde olan bu nankör cemaat, pek çok müslüman kanı dökmüş-tü. Buna rağmen, harekâtın ip uçlarını elinde tutan Rus Çarı, Pâdişâh'dan hesap sormak küstahlığında bulunarak, vak'a es-nâsında, İstanbul'da ölen Ermenilerin ne kadar olduğunu sordu. Bu vak'adan evvel Said Paşa, sadâretten düşerek, yerine Kâmil Paşa geçmişti. Sultan Hamid, Hey'et-i Vekile'ye : «**Bu suâle siz cevap yazın!**» demiş.

Hey'et-i Vekile düşünmüş taşınmış, her ne yazsak ne Pâdi-şâh memnun olur, ne de Çar... Hele bizim vereceğimiz mâlû-mat, mes'ele çıkarmaya bahâne arayan süferânın hiç işine gel-mez. Onun için Pâdişâh'dan soralım, demişler.

¹ 1914-18 sonuna kadar, Sûriye de bugün müstakil devletler olan Irak, Hicaz gibi Osmanlı İmparatorluğu hududları içinde idi.

Bunun üzerine Sultan : «İzzet'i çağırın!» demiş. Gittim. Bana : «Al kalemi kâğıdı, ben söyliyeyim sen yaz!» dedi. Cevap şöyle oldu : «Bu defâ İstanbul'da ölen Ermenilerin adedi, bir müddet evvel Zeytun'da ayaklanan Ermenilerin öldürdükleri Türklerden çok daha azdır.»

RIZÂ TEVFİK'İN
BİR ŞİİRİ ÜZERİNE

Dr. Abdullah UÇMAN

HARÂB MA'BED*

— Harâb Ma'bedler muharriri
Hâlide Edib Hanım'a —

1

Vardım eşiğine yüzümü sürdüm,
Etrâfını bütün dikenler almış;
Ulu mihrâbında yazılar gördüm,
Kim bilir ne mutlu zamandan kalmış?..

2

Batan güneşlerin ölgün nigâhı
Karartıp bırakmış o kıblegâhı;
Mazlûm bir ümmetin baht-ı siyâhı
Viran kubbesine gölgeler salmış.

3

İslâmın bahtiyâr bir zamânında,
Âb-ı hayât varmış şadırvânında,
Şimdi harâb olan sâyebânında
Dem çeken kuşların ömrü azalmış!

* (Türk Yurdu, C. VIII, nr. 2, 25 K. evvel 1330/8 Aralık 1915, s. 413-414).

4

Âyât-ı hikmet var kitâbesinde,
Bir ders-i ibret var hitâbesinde;
Bağ-ı cennet olan harâbesinde
Tekbîr sadâları artık bunalmış.

5

Hey Rızâ secdeye baş koy da inle!
Taşlar dile gelsin senin derdinle!
Efsâne söyleyim; ağla, hem dinle,
O şerefli mâzî meğer «masal»mış!

Türk kültür ve edebiyat târihinde daha çok «Feylesof» lâkabıyla tanınan Rızâ Tevfik (1869 - 1949), başta felsefe olmak üzere edebiyat, dil, tasavvuf, folklor, estetik, tasavvuf ve sosyoloji gibi sâhalarda çalışmalar yapmakla berâber, onun asıl şöhreti II. Meşrûtiyet'ten sonraki yıllarda yayınladığı ve Türk şiirinde yeni bir çıkır açtığı şiirleriyle.

İlk şiirlerini daha çok Abdülhak Hâmid tesiri altında ve aruz vezniyle kaleme alan Rızâ Tevfik, Mehmed Emin'in **Türkçe Şiirler** (1898) kitabını yayıma hazırladığı târihten itibaren hece vezni ve sâde dille şiirler yazmağı tasarlar. Onun, 1906 yılında Bayburtlu Zihni'nin meşhur :

Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş,
Yavru gitmiş, ıssız kalmış otağı
Câmlar şikest olmuş, meyler dökülmüş
Sâkiler meclisten çekmiş ayağı...

kıt'asıyla başlayan divânından hareketle yazdığı ve ancak 1911 de yayınlayabildiği :

Felâket bağıni gezdim serseri
Feryâd u zârımı duyan kalmamış,
Aradım o şahin, yiğit erleri
Yattıkları yerden nişan kalmamış..

kıt'asıyla başlayan «Divan»ı ise, bu yeni şiir dönemi içinde âşık

tarzı geleneginden büyük bir ustalikle faydalanarak şahsi üslubunu bulduğu yepyeni bir eserdir¹.

1911 de Selânik'te Genç Kalemler hareketiyle daha geniş bir sâhaya yayılma imkânı bulan milli edebiyat akımının teşekkül devresinde Rızâ Tevfik, şekil, ruh ve üslup itibâriyle Türk şiirinin en güzel örneklerini verir. Onun, 1914 - 1920 yılları arasında âşık tarzı ve Bektâşi şiiri geleneginden yola çıkarak yepyeni bir ruhla kaleme aldığı divan, koşma ve nefesleri başta münevver tabaka olmak üzere geniş bir okuyucu kitlesinden büyük bir alâkayla karşılanır. Doğu ve Batı'ya âit geniş kültürü ve saf şiir zevkiyle çağdaşlarından ayrılarak Türk şiirinin esas menbâna gitmeyi başaran şâir, söz konusu şiirleriyle bir yandan hakir görülen halk kültürü ve edebiyatını aydınlatarak sevdirenken, diğer yandan da bu yönde yeni bir akımın başlamasına öncülük eder².

Gençlik yıllarında bir iman buhrânı geçirecek kadar uzunca bir süre pozitivizmi benimseyen ve müdâfaa eden Rızâ Tevfik'in³, II. Meşrûtiyet'i müteâkip bir nevi din değiştirir gibi tasavvufi halk edebiyatını keşfedip yeni bir gözle değerlendirmesinde, şahsi merak ve tecessüsleri kadar devrin bâzı hâkim temâyüllerinin de rolü vardır. Bergson'u Türkiye'de ilk tanıtanlardan biri olan Rız Tevfik⁴, bir yandan, Batı dünyasında maddeye karşı mânevi ve ahlâki değerleri savunan mistik hüviyetteki Bergsonizmle, diğer yandan da Türk halk ve tekke edebiyatına gitmek sûretiyle aynı anda iki şeyi bir araya getirir: 1914 yılından itibaren yayınlamağa başladığı nefeslerle, hem Batı taklidi, kozmopolit Servet-i fûnûn şiirinin ardından Türk şiirinin yeni ve değişik bir anlayışı benimsemesinde rol oynar, hem de unutulup kalmış tekke ve halk edebiyatlarını gündeme getirir⁵.

1 Rızâ Tevfik, «Âşık Tarzı Hakkında bir Musâhabe», Rübâb, nr. 103, 6 Şubat 1329/19 Şubat 1914, s. 34-39.

2 Fevziye Abdullah Tansel, «Milli Edebiyat Devri Şiir Sahasında Âşık Tarzı Tesirleri», Ülkü, nr. 74, Nisan 1939, s. 158.

3 «Hapishâne Hâtıraları» (1), Bağçe, nr. 6, 26 Ağustos 1324/8 Eylül 1908, s. 2-3.

4 Hilmi Ziyâ Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Târîhi I, Konya 1966, s. 416; Rızâ Tevfik'in yazısı için bk. «Henri Bergson ve Felsefesi», İctihad, nr. 2-91, 30 Kânûn-ı sâni 1329/12 Şubat 1914, s. 2036-2044.

5 «Filolojide Usûl-i Tahkik», Peyâm-i Edebî, nr. 32, 10 Nisan 1330/23 Nisan 1914.

Dikkati en fazla çekecek şekilde Rızâ Tevfik örneğinde görüleceği gibi, Batı kültürüyle yetişmiş Türk aydınlarının 1908 II. Meşrûtiyet inkılâbından sonra tekrar gelenekle birleşmeleri, son derece dikkate değer bir hâdisedir. Bununla aynı anda iki şey birlikte gerçekleşmiş olur :

— Halk edebiyâtı geleneginden yola çıkarak sâde Türkçe ve hece vezniyle şiir yazma modası;

— Milli edebiyat akımının asıl hüviyetini tâyin edecek Türk düşüncesinin doğuşu.

Hece vezni ve sâde dille daha çok lirik, pittoresk divan, koşma ve nefeslerle hikâye üslûbunun ağır bastığı birkaç destan yazan Rızâ Tevfik, sanat anlayışı olarak da dâimâ subjektivizmi müdâfaa etmiştir. Bu yüzden, bilhassa lirik şiirlerinde teşbih, istiâre ve mecaz gibi edebî sanatlara başvurmayan şâir, dış dünyadaki varlıkların rûhunda uyandırdığı tesirleri yansıtmak sûretiyle daha çok empressionlara dayalı bir san'at anlayışının peşinde koşmuştur.

Onun divan, koşma ve nefeslerinde Karacaoğlan, Gevheri, Bayburtlu Zihni, Yûnus Emre, Dertli gibi halk şâirlerinden gelen pittoresk imajlarla Hatâyî, Seyyid Nesimi ve Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi gibi mutasavvıf halk şâirlerinden gelen mistik unsurlar bir arada bulunmaktadır.

II. Meşrûtiyet'ten sonra siyâsî plânda Türkçülük faaliyetine doğrudan doğruya katılmamakla berâber, şiirleri ve diğer edebî çalışmalarıyla bu akımın gelenek ve kültür istikâmetinde gelişmesine yardım etmiştir. Bu devirde tek başına temsil ettiği mistik akımla Hâlide Edib, Yâkub Kadri, Yahyâ Kemal ve Fuad Köprülü gibi devrin tanınmış birçok aydını üzerinde de müessir olmuştur. Türk şiirine daha çok divan ve koşmalarıyla yeni ve değişik bir hava getiren şâir, bilhassa nefesleriyle, Mütâreke yıllarında başlayıp Cumhûriyet'ten sonraki yıllarda gelişme ortamı bulan yerli, milli ve mânevî değerlere inanan yeni bir san'atkâr nesline de öncülük etmiştir.

*
* *

Bir II. Meşrûtiyet devri şâiri olarak şöhret kazanan Rızâ Tevfik'in şâir olarak devri içindeki bellibaşlı özelliklerinden kısaca bahsettikten sonra, şimdi de asıl üzerinde durmak istedi-

ğimiz ve yine devri içinde dikkati çeken «Harâb Ma'bed» adlı şiire geçebiliriz⁶.

Rızâ Tevfik'in «Harâb Ma'bed» adını taşıyan şiiri, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük bir felâketle sonuçlanan I. Dünyâ Savaşı'na girdiği 1914 târihinden bir yıl sonra, yâni savaş devam ederken yazılır ve savaşın bütün izlerini taşır. Şiirde, âdetâ bir harâbe hâline gelmiş Edirnekapi'daki Mihrümâh Sultan Câmii'ni doğrudan doğruya bir sembol olarak kullanan şâir, savaş yıllarında Türk milletinin uğradığı korkunç felâketi ve bu felâketle birlikte bir medeniyetin yok oluşunu şiir diliyle ifâdeye çalışır.

Hecenin 6+5 kalıbıyla dörtlükler hâlinde yazılan ve 5 kıt'a-dan meydana gelen şiir, büyük ölçüde mâzî ile hâl-i hâzır arasındaki tezada dayanmaktadır. Şiirin daha ilk kıt'asında eskiden «mâmur» olan ma'bedin hâl-i hâzırda «harâb» hâle gelişiy-le, «bahtı kara bir ümmet»in aynı kader çizgisi üzerinde karşılaşmalarından hareket eden şâir, mâzide kalan güzelliklerle hâl-i hâzırın çirkinlikleri üzerinde durur. Aslında şiirin bütünüyle hâl-i hâzırın çirkinliği ve perişanlığı karşısında mâziye sığınma ve mâziyi yüceltme arzûsundan doğduğu da söylenebilir.

Objeyle süjenin iç içe girdiği ikinci kıt'ada ise, insanı ürper-ten bir manzara çizilmektedir. Siyah renklerin hâkim olduğu bir tabloya benzeyen bu kıt'ada «batan güneşlerin ölgün nigâhı», «harâb ma'bed»in kiblesini, yâni bir bakıma en önemli yerini karartmıştır. Kible karanlıkta kalınca her şey sona erer. Daha sonra gelen mısralarda ise, obje ile süje arasında maddi olduğu kadar mânevi bir münâsebet de başlar. Bu defâ, târih boyunca zulme uğramış bir ümmet olan müslümanların «kara bahtı», câmiin kiblesindeki gölgeleri teşkil eder. Üçüncü kıt'ada, yine obje - süje münâsebeti devam eder ve harâb ma'bedin şadırvan,

6 İlk defâ Türk Yurdu (C. VIII, nr. 2, 25 Kânûn-ı evvel 1330/8 Aralık 1915, s. 413-414)'nda «Harâb Ma'bed» adıyla yayınlanan şiir, daha sonra Rızâ Tevfik'in tek şiir kitabı Serâb-ı Ömrüm'ün iki baskısında da aşağı yukarı aynen yer almıştır (bk. Serâb-ı Ömrüm, Kıbrıs-Lefkoşe 1934, s. 9-10; İstanbul 1949, s. 68-69). Yalnız, kitaplarda mecmûadaki ithaf kaldırılmış ve 1. baskıda «İstanbul'da Mihrümâh Sultan Câmii için» ithafı konmuş, 2. baskıda ise şiiri Arapçaya çeviren Fehmi Bey Elmüderriş'in aziz rûhuna ithaf edilmiştir.

sâye-bân gibi bâzı müstemilâtı târihin akışı içinde değeri-
lendirilir.

Dördüncü kıt'ada ise, câmiin çeşitli bölümleri tasvir edilir ve kitâbesinde «hikmetli âyetler» yazılı olduğundan, harâbesi-
nin cennet bağıını andırdığından bahsedilir. Kıt'anın son iki mıs-
rânda, harâb olmuş, yıkık câmiin avlusunda hayâlen mâziye
dalan şâir, son derece çarpıcı bir ifâde ile o günleri yaşayan in-
sanların çöküntü psikolojisini veren mükemmel bir yıkılış tab-
losu çiziverir :

Bağ-ı cennet olan harâbesinde
Tekbîr sadâları artık bunalmış.

Bu beyitte dikkati çeken husus, mücerret bir kavram olan
«Tekbîr sadâları»nın, yine mücerret başka bir kelime olan «bu-
nalmak» ile vasıflandırılmasıdır. «Bunalma»yı, lûgat karşılığı
olan «rûhen sıkılmak, daralmak» mânâsında alırsak, harâbeler
arasında gür bir sesle Tekbîr sadâlarının yükselmemesini tabii
karşılama ile berâber, bu bunalmayı şu şekilde de ele alabi-
liriz :

Şiirin yazıldığı târihten beş asır kadar önce (462 yıl) İstan-
bul'u Allah Allah sesleri ve Tekbîr sadâları arasında fetheden
Yeniçeri'nin artık ne kendisi, ne de o fetih rûhu kalmıştır. Tek-
bîr sadâlarının bunalıp kaldığı yerde, ilâhî ve ulvî şevk ve gay-
ret de yok olmuş, âdetâ donup kalmış ve hayâtîyetini kaybet-
miştir.

Buradaki «bunalan tek bîr sadâları» imajı, oldukça yeni ve
orijinal bir imajdır. Beyitte mâziye âit mücerret bir kavram,
hâl-i hâzırda «bunalmak» sıfatıyla nitelenerek yepyeni bir şe-
kilde karşımıza çıkmıştır.

Derin bir mânâ taşıyan son kıt'ada ise şâir, kendi şahsında
Türk milletine seslenerek, geçmişte kalan «şerefli mâzi»nin
«masal»dan başka birşey olmadığını âdetâ kendi kendine itiraf
eder.

Şiirin bütünü göz önüne alınırsa, Türk vatanının o günkü
içler acısı manzarası karşısında kahrolan şâir, uzun târihi bo-
yunca şan ve şerefle yaşamış bir milletin çocuklarının bu pe-
rişan hâlini görünce, İmparatorluğun mutlu günlerinden kalan
harâb bir ma'bedi vesile yaparak bir kat daha üzüdür.

Tâbir yerindeyse, şâirin bir nevi mâzi rüyâsı gördüğü bu şiirde geçmişe ve târihe âit özellikler genellikle mâziyi yüceltici imajlarla vasıflandırılırken, hâl-i hâzırla ilgili imajlar ise ke- der ve hüzün verici isim ve tamlamalarla ifâde edilmektedir.

Rızâ Tefvîk bu şiirinde sembolik olarak büyük Türk - İslâm medeniyetinin çöküşünü, kendi ifâdesiyle söylersek «**izmihlâli**»ni dile getirmektedir. İçinde yaşadığı bâzı günlük hâdisele- rin şiddetle tesiri altında kalarak kaleme aldığı bâzı şiirlerinde ferdi beni ile sosyal beni birleştiren şâirin, bu şiirde de, âdetâ **Endülüs** medeniyetinin yıkılışına mersiye yazan **Ebû'l-bekâ Sâ- lih Endülüsi** gibi, Türk - İslâm medeniyetinin ağır ağır yıkılış- na gözyaşı döktüğü görülmektedir. İfâde ettiği gerçek mânâ ya- nında sembolik bir mânâ da taşıyan «Harâb Ma'bed» şiiri, gö- rüldüğü gibi, aynı zamanda bir medeniyetin ardından söylenen bir mersiye'dir.

Son yıllarda özellikle Prof. Mehmet Kaplan'ın çalışmala- rıyla bizde de bir hayli ilerlemiş bulunan yeni edebiyat ince- lemelerinde metnin bizzat kendisine ön plânda yer verilmek- tedir. Fakat çoğu zaman metin, onun nasıl bir ruh hâli içinde ortaya konduğunu, yâni ne gibi bir hazırlıktan sonra doğduğunu göstermemektedir. Bir yerde, metnin tam olarak anlaşıl- bilmesi için bu hususun da bilinmesi gerekmektedir. Meselâ bu şiirin hangi târihte yazılıp yayınlandığını bilmezsek, yâni **de- virle eser** arasında bir bağlantı kurmazsak, şiir güzellik ve âhenginden pek bir şey kaybetmez, ama burada kalır. Metni devir içinde bir yere oturtabilmek için, mutlakâ onun mâcerâ- sını da bilmemiz gerekir. Bu yüzden de «edebiyat târihi edebi- yâtın târihidir» diyen R. Wellek ve A. Warren meşhur **Theory of Literature**'da «Edebîyâtın Dıştan İncelenmesi» başlığıyla ay- rı bir bölüm açmışlardır⁷.

Görüldüğü gibi burada biz de mümkün olduğu kadar met- nin bizzat kendisine bağlı kalarak «Harâb Ma'bed» şiirini açık- lamağa çalıştık. Son olarak bir de şiirin devir içinde uyandır- dığı aksi verir düşüncesiyle, şimdiye kadar gözden kaçmış, şiir- le ilgili iki küçük değerlendirmeyi de zikretmek istiyoruz.

7 London 1976, s. 71. Kitap **Edebiyat Biliminin Temelleri** (çev. A. Edip Uysal, Ankara 1983) adıyla dilimize de çevrilmiştir.

Bunlardan birisi Rızâ Tevfik'in yakın dostu Süleyman Nazif'in, 16 Mart 1920 de İstanbul'un gâlip devletler tarafından işgâli üzerine sürgüne gönderildiği Malta adasından «Dâüsilâ» gibi şiirler kaleme alacak olan hassas ruhlu Süleyman Nazif, bir makâlesinde Rızâ Tevfik'in bu şiiri nasıl bir ruh hâli içinde kaleme aldığını şu satırlarla açıklamaktadır :

«Bir gün, Endülüs'teki izmihlâl-i İslâm'a ağlayan bir iki Arapça kaside okumuş. Bundan fevkalâde müteessir olan şâir, ervâh-ı ecdâd ile hasbîhâl etmek için Eyüb taraflarına gitmiş, dolaşmış ve dolaştıkça hüznü artmış. Nihâyet, sâhib-kırân-ı şark u garb Süleyman-ı Kânûnî'nin pek ziyâde sevdiği kerimesi Mihrümâh Sultan'ın harâb olan câmii önüne gelmiş; sabah-tan beri vicdânını tırmalayan hüznü ağlata ağlata dindirecek kuvveti bu ma'bed-i virânın manzar-ı perişânında bularak derhal şu neşide-i samîmiyeyi gönlünden kâğıt üstüne dökmüş»⁸.

Rızâ Tevfik'in, bir makâlesinde, şâirin gönlünü bir diapa-zona benzettiğini hatırlarsak, bu şiiri kaleme alırken bu diapa-zonun ne kadar titremiş olduğunu açıkça görebiliriz⁹.

Değişik açıdan başka bir değerlendirme ise, şâirin bizzat kendisinin. Rızâ Tevfik, 1934 yılında, sürgünde bulunduğu Lübnan'dan Kıbrıs'a yaptığı bir seyâhat esnâsında bâzı dostlarının ısrârı üzerine şiirlerini **Serâb-ı Ömrüm** adı altında orada neşreder. Şâirin, imzâlayıp kendi eliyle tashih ettiği ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a gönderdiği nüshada ise bu şiirin yan tarafına şu satırları ilâve ettiğini görüyoruz :

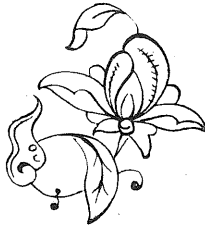
«Rûhumuzda mûnis olan medeniyet-i İslâmiyenin en güzel âsârı ve onların üslûp itibâriyle en ulvî timsâli olan cevâmi-i şerifenin müşrif-i harâb olduklarından dolayı teessürümü beyân için yazılmıştı. Ve Mihrümâh Sultan Câmii'nin virân şadırvanında yazılmıştı. O zaman Meclis-i Mebusân'da birçok kişiler benim bu derin ve muhik teessürüme iştirak ettiler ve o esnâda hakikaten harâb olan ve bize en satvetli devrimizden yâdigâr kalan o güzel câmi-i şerifi —o zaman Evkaf Nâzırı bulunan— merhûm Hayri Bey'e ta'mir ettirdilerdi. Bu emr-i hayr

8 «İran Edebiyatının Edebiyatımıza Te'siri», **Edebiyât-ı Umûmiye Mecmûası**, nr. 62-31, 6 Nisan 1918, s. 581.

9 «İlhâm» (2), **Rübâb**, nr. 77, 3 Teşrin-i evvel 1329/16 Ekim 1913, s. 459.

için birkaç bin lira sarfedilmiş olduğunu söyleyip beni taltif ettilerdi.»¹⁰

Görüldüğü gibi şiir, bir anlık bir heyecanla değil belli bir hazırlık devresinden sonra, yani şâir kendisini bir süre rûhen hazırladıktan, diapazonun hızla titreşmeğe başlamasından sonra ortaya çıkabilmiştir.

¹⁰ İ. Ü. Merkez Kütüp., İbnülemin Mahmud Kemal İnal Kitapları, nr. 672, s. 9.

FÂRUK NÂFİZ ÇAMLİBEL'İN İSMÂİL VECİH İĞRETİ ADIYLA ÜÇ HİCVİYESİ

Fevziye Abdullah TANSEL

Kubbealtı Akademi Mecmûası'nın 1983 Ekimi'nde yayımlanan 4'üncü sayısındaki Fâruk Nâfiz Çamlıbel'in ölümünün onuncu yıldönümü dolayısıyla aziz hâtırasına sunduğumuz Fâruk Nâfiz Çamlıbel'in Kullandığı İğreti Ad ve Gizli İmzalar başlıklı incelememiz bulunmaktadır. Bunda, şâirimiz tarafından kullanıldığını tesbit ettiğimiz Kalender, Çamdeviren, İğne ile Kuyu Kazan, Akıllı Ozan, Deli Ozan iğreti adları ile M. N. remz'i (gizli imzâsı)'nden bahsetmiştik; makâlemizin esâsını ise, bu altı iğreti adla bir gizli imzâya ek olarak yeni bulabildiğimiz İsmâil Vecih iğreti adı ve A. F. (E ? — F. ف.ا) remzleri ve bunları hangi yazılarında kullandığı teşkil ediyordu. Fâruk Nâfiz'in Tarık gazetesinde İsmâil Vecih iğreti adıyla dört şiiri, iki küçük hikâyesi yayımlanmıştır. Bunlardan,

*Dâmen-i vaslını yârin tutarım şübhem yok
Hele hânemde biraz zeytun ile nân olsun*

beytiyle başlayan mizâhî Gazel'ini, Üvey Evlâd adlı küçük hikâyesini neşretmiş, geri kalan üç şiiri ile Rüşvet adlı küçük hikâyesini ileride neşretmeğe çalışacağımızı kaydetmiştik. Bu makâlemizde, o üç şiirini ele almış bulunuyoruz.

F. Nâfiz'in üzerinde duracağımız üç şiiri 30 Ekim ile 11 Kasım, 1919 tarihleri arasında yayımlanmıştır; konuları, başta Millet Vekili seçimi olmak üzere, o günlerin siyâsî, içtimâî ve başka muhtelif hâdise ve mes'eleleriyle ilgilidir. Hediye-i İntihâb

adlı iki şiiri ile bir **Gazel**'inin bu mes'ele ve hâdiseler bir yana bırakıldığı takdirde ma'nâca anlaşılması imkânsız olduğundan bu husûslarda kısaca bilgi vermeğe çalışacağız.

30 Ekim, 1918'de imzâlanan Mondros Mütârekesi'nden bir-buçuk ay kadar sonra İzzet Paşa Kabinesi'nin ba'zı sebeblerle isti'fâsı üzerine İzzet Paşa'nın yerine Ahmed Tevfik Paşa Sadâret'e getirilmiştir (11 Kasım, 1918). Bu vazifeye getirilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyâsi bakımdan türlü güçlüklerle karşılaştığı bir zamâna rastlamış, 13 Kasım'da Mondros Mütârekesi şartlarına göre, "22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan ve dört Yunan harb gemisi Çanakkal'a-boğazı'ndan girerek İstanbul limanına,, gelmiş, Dolmabağçe Sarayı önünde demir atmıştır. Meclis-i Mes'ûsân'ın kapatılması da onun Sadr-ı A'zâm bulunduğu sıralardadır; Meclis'in 21 Aralık, 1918 tarihli toplantısında, Meb'uslar'dan beşinin suâllerine karşılık tertibedilen **Beyânât**, bunun ardından Sultân Mehmed Vahideddin'in Meclis'in kapatılmasına dâir **İrâde-i seniyye**'si okunmuştur. Bu **İrâde**'de, siyâsi bakımdan macbûr olunan sebeblerden dolayı Meb'ûsân Meclisi'nin kaldırılması öne sürülüyordu; **Kânûn-ı Esâsî**'mizin değiştirilmiş 7'nci Maddesi'nin husûsî Fıkra'sına göre lüzûm görülünce Meb'ûsalar Hey'eti'nin kaldırılması Pâdişâh'a âid haklardan bulunmasına dayanılarak adı geçen Meclis'in bu günden başlayarak kânûn gereğince kaldırılması irâde edildiği bildirilmiştir¹. Ahmed Tevfik Paşa'nın isti'fâsı 4 Mart, 1919'dadır; yerine Ferid Paşa Sadâret'e getirilmiştir.

İzmir'in 15 Mayıs, 1919'da Yunanlılar tarafından işgâli üzerine Vekiller Hey'eti kendi isteğiyle isti'fâ etmiş, Kabine'nin yeniden kurulması Vahideddin'in **Hatt-ı Humâyun**'uyle, 19 Mayıs, 1919'da Ferid Paşa'ya bildirilmiştir. İstanbul'dan 16 Mayıs'ta ayrılan Mustafa Kemal, Ferid Paşa'nın bu kabinesini kurduğu gün Samsun'a ayak basmış, 25 Mayıs, 1919'da Manisa da Yunanlılar tarafından ele geçirilmiş bulunuyordu. Ertesi günü, 26 Mayıs'ta Saray'da bir Şûrây-i Saltanat toplanmış, bu danışma

1. Lutfi Simâvî, **Sultân Mehmed Peşâd Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim**, c. ii., İst., Matbaa-i Osmâniyye, 1340/1924, s. 200 v.d. — İ. E. M. Kemal İnal, **Son Sadr-ı A'zamlar**, c. ix., İst., 1950, Milli Eğitim Basımevi, s. 1716 v.d. — Ali Fuad Türkogeldi, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1949, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 178 v.d. Bu eserlerde, dayanan belgelerin metinleri de vardır.

meclisine eski ve yeni Vekiller, A'yân, devletin ileri gelenleri, Fırkalar, Baro, Dârü'l-Funûn ve basın temsilcileri olmak üzere ikiyüz kişi kadar da'vet edilmiştir; maksad, devletin karşılaştığı zorluklar dolayısıyla hemen alınması gerekli tedbirler hakkında çağırılmış olanların öne sürecekleri fikirlerden faydalanmaktır; fakat toplantıda Ferid Paşa'nın siyâsî mes'elelere dâir verdiği bilgi, gazetelerde yayımlananlardan ibâret olduğu için bu meclistekileri aydınlatamamıştır. Öte yandan, Hükûmet'e, siyâsetine şiddetli i'tirâzlarda bulunulmuş ise de, toplantının maksadı danışma olduğu öne sürülerek i'tirâzlar cevâbsız bırakılmıştır².

Mustafa Kemal Erzurum'da bulunduğu sırada, 8 Temmuz, 1919'da askerlikten isti'fâ etmiş, 23 Temmuz — 7 Ağustos, 1919'da iki hafta süren Erzurum Kongresi'nde mühim karârlar alınmıştır; bu mühim karârlar arasında, vatanın millî sınırları içerisinde bulunan bütün kısımlarının birbirinden ayrılmaz bir bütün kabul edildiği, "her türlü ecnebi işgâl ve müdâhalesine karşı ve Osmanlı Hükûmeti'nin inhilâlî hâlinde millet birleşmiş olarak müdâfa'a ve mukâvemet edeceği,, Kuvây-i Milliye'yi işleyici ve millî irâdeyi hâkim kılmak esâs kabul edildiği, Manda ve himâyenin kabul olunamayacağı da vardır. 4-11 Eylül, 1919'daki Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfa'a-i Hukûk-ı Milliye Cem'iyeti'nin adı, bütün yurdu içine alacak şekilde, Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iyeti olarak değiştirilmiş, alınan karârları uygulamak için Hey'et-i Temsiliyye seçilmiştir. Anadolu'da kurulmuş olan Kuvây-i Milliye'nin te'siriyle, 2 Ekim, 1919'da Ferid Paşa'dan Sadâret mührü alınmış, A'yân'dan, Meclis-i Vükelâ'nın kurulmasına Ali Rızâ Paşa Sadr-ı A'zâm ta'yin edilmiş; bu Hatt-ı Humâyûn'la aynı tarihte Kabine'yi kurmuştur. Bu Kabine'nin herşeyden önce gözönüne aldığı Kuvây-i Milliye ile görüşmenin sağlanması idi³.

2 L. Simâvî, a.e., c. II, s. 218, 234 v.d. — İ.E.M. Kemal İnal, a.e., c. XIII., İst., 1952, Milli Eğitim Basımevi, s. 2038 v.d.

3 İslâm Ansiklopedisi, 10. Cüz, İst., 1949, Milli Eğitim Basımevi, Atatürk mad., s. 737 v.d. (Bu madde, Sâlih Omurtak, Hasan Âli Yücel, İhsan Sungu, Enzer Ziyâ Karal, Fâik Reşid Unat. Enver Sökmen, Uluğ İğdemir'den meydana gelen hey'et tarafından yazılmıştır. — Türk Tarih Kurumu'nca Düzenlenen Resim ve Belgelerle Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi. — İ.E.M. Kemal İnal, Son Sadr-ı A'zamlar, c. XIV., İst., 1953, s. 2111.

Mustafa Kemal tarafından Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iiyeti Hey'et-i Temsiliyyesi adına Sultan Vahideddin'e 7 Ekim, 1919 tarihinde çekilen telgrafta eski Kabine'nin murâcaat ve millî şikâyet üzerine düşürülmesi, bunun yerine millî istekler çerçevesinde iş görecektir Vekiller Hey'eti getirilmesi dolayısıyla bütün millet ve tebaalarının umûmî teşekkürleri sunulmuştur. «Ali Rizâ Paşa Kabinesi, Hey'et-i Temsiliyye ile yakından görüşmek ve teferruât üzerinde anlaşmak üzere Bahriyye Nâzırı Sâlih Paşa'yı Anadolu'ya göndermeği teklif etmiş, Mustafa Kemal de kabûl ederek görüşme yeri olmak üzere Amasya'yı göstermişti. 20 Ekim, 1919'da Sâlih Paşa Amasya'ya geldi ve görüşmeler üç gün sürdü. Mustafa Kemal ile Sâlih Paşa arasında başlıca şu esâslar karârlaştı:

- 1 — Hükûmet ile Millî Teşkilât arasında uyuşma hâsıl olmuş ve hiçbir anlaşmazlık kalmamıştır.
- 2 — Millet Vekili seçimi serbest ve müdâhalesiz yapılacaktır.
- 3 — Hükûmet'in leh ve aleyhinde birşey yazılmayacaktır.
- 4 — Sivas Kongresi karârları Meb'ûslar Meclisi'nce kabûl olunmak şartıyla esâs i'tibârıyla muvâfık görülmüştür.
- 5 — Millet Meclisi'nin emniyette olmayan İstanbul'da toplanması câiz değildir.,,

Sâlih Paşa İstanbul'a dönünce, Ali Rizâ Paşa Kabinesi'nce bu esâslardan yalnız, Meb'ûslar Meclisi'nin İstanbul'dan başka bir yerde toplanmasını, Kânûn-ı Esâsî'ye aykırı düştüğünden kabûl etmemiştir. Mustafa Kemal, bunu uygun görmemekle beraber, ilerideki hâdiselerin, Meclis'in düşman baskısından uzakta bir yerde kurulmasını gerekli kılacağına inandığı için, İstanbul'da açılma fikrine katılmıştır; Hey'et-i Temsiliyye'nin 29 Ekim, 1919 tarihindeki toplantısında, Millet Meclisi toplanıp çalışmaya başlayıncaya kadar, "Ali Rizâ Paşa Kabinesi'ni tutmanın vatan ve millet için hayırlı,, olacağını arkadaşlarına kabûl ettirmiştir. Bu sıralarda yer-yer Meb'ûs seçimleri de sürdürülmekte idi⁴.

Fâruk Nâfiz'in Hediye-i İntihâb başlıklı şiirlerinden birincisinin, Sivas Kongresi'nde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdâfa'a-i Hu-

4 L. Simâvî, a.e., s. 256 v.d., 7 Teşrinievvel, 1335 tarihli bu telgrafın metni de verilmiştir. — İA, Atatürk mad., s. 740 v.d.

kük-ı Milliyye Cem'iiyeti'nin adı Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cem'iiyeti olarak değiştirilmesinden, 20-23 Ekim arasındaki Amasya görüşmesiyle Hükûmet ile Kuvâ-yi Milliyye arasında anlaşma sağlandıktan sonra, 29 Ekim, 1919'da Meb'uslar Meclisi'nin İstanbul'da açılması kararının hemen ertesi günü yayımlandığı anlaşıyor⁵.

Şiirin başlıca dört bölüme ayrıldığı görülür. Birinci kıt'asında, muhtelif vilâyetlerimizde seçimin yer-yer sürdürüldüğü o günlerde memleketimizin hâli umûmi olarak anlatılmıştır: Dinî ve millî bir mücâdele olan seçimlerde herkesin tuttuğu tarafın kazanması için, düşmanına karşı silâhlanmış gibi cenk ilân ettiği, gazetelerden yürekleri avlayan haykırışlarla dolu na'ralar duyulduğu; mücâdele sâhasına hiddetli ses vızıltılarının, parça-parça seçimlerin, seçim hitâbetlerinin döküldüğü, İttihâd ve Terakki, Hürriyyet ve İ'tilâf gibi Fırkalar'ın da biribirine girmesi yüzünden huzûr ve âsâyiş denizinin dalga-dalga karıştığı tasvir ediliyor. Ba'zıları kazanıp Millet Vekili olur; ba'zıları da hükûmet'in kesintiye uğramasına, bir başka hükûmet gelinceye kadar arada bir zamân geçmesine sebep olur. Bu iki zümreden biri istiklâlden, öteki ise, bir başka idârenin emri, kontrolü altına girmekten yanadır.

Şiirin ikinci kıt'asında üzerinde durulan fikirler dünyânın yadığanan, tuhaf bir dünyâ olduğu, zamânın değişmesine göre bu gün **manda'yı** koruyanın⁶, hâl ve o şeyin yeri değişince başka bir fikre düşkünlük ettiği, dağdan dağa atılıp önce yıkıldığı Ka'be'yi, sonra ta'mir eder, yaktığı ibâdet yerine mi'mâr olur hâle geldiği, Rauf Ahmed Bey'in makâlelerinin zamânın değişmelerine göre fikirlerin de nasıl değiştiğini isbâtladığıdır⁷.

5 **Tarîk** gzt., nu. 97, 30 Ekim, 1335/1919, s. 1.

6 **Mandate** (mand'at), emir, irâde, fermân anlamına gelir; ta'bir olarak, bir hükûmetin sâhib olduğu toprak, v.b. bakımından bir başka hükûmetin emrinde, idâresinde bulunması.

7 Rauf Ahmed Bey (1875 — ?), 26 Mayıs, 1919'da Yıldız Sarayı'nda toplanan Şûrâ-yi Saltanat'ta Amerika **manda'sını**, Albay Sâdık İngiliz himâyesini teklif etmişlerdir (Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1970, T. T. Tarih Kurumu Basımevi, s. 37). Saltanat Şûrâsı hakkında, yk. bk., not — 2.

Rauf Ahmed Hotinli'nin mesleki doktorluktur; bu meslekte çalışmamış, ba'zı memûrluklarda, 1899-1910 yılları arasında yurt dışındaki muhtelif Se-fâretler'de Baş-kâtiblik vazifesinde bulunmuş, 10 Nisan, 1913-23 Şubat, 1914

Şiirin üçüncü kıt'asında *Vakit* gazetesinin Baş-yazarı ele alınmıştır: Serhoşcasına hâl ve sözüyle, vücüdce zayıflığına da dokunularak, boyuna fikir değiştirmesi yüzünden rüzgârın önüne düşen bir yaprağa benzetilerek her akıntının arkasından gittiği, her yere selâm verdiği, bu hâllerinin iç işlerinde afvedilse de, dış siyâsette bir günâh sayıldığı anlatılmıştır⁶.

Dördüncü kıt'ada hitâbedilen vatandaşlardır: Seçimler içinde aldırmazlık, dikkatsizlik edersen günahı boynunadır; bu mühim iş, adâlet sâhibi bir adama yakışır yolda olmalıdır. Bu savaştta bir yanlış, bir hâinliğin aynıdır. Sakın Fırkalar (Partiler) sözüne aldanma; Fırkalar bizde fikir ayrılığı, bozuşmadır. Geçen şu günleri bir düşün de, uğradığın büyük belâlardan ibret al! İşinin iyi gitmesini, hâlinin iyi olmasını istersen, bir zekâ ve iyi ahlâk alını ara (Zeki ve ahlâkca iyi kimselerden yana ol) ki, o da bana göre câhillikten kurtulmakla, bilgiyle olur; re'yini güvenerek ona ver. İsteğine erişmeyen bu vatan, o zaman belki hem güler, hem de ârzüsuna kavuşur; iyi ve güzel şeylerin geleceği yol açılmış olur.

Hediye-i İntihâb'ın ikincisinin yayımı, Mustafa Kemal'in 7 Kasım, 1919'da Erzurum'dan Millet Vekili seçilmesinden bir gün öncesine rastlar⁹. İlk kıt'asında memleketimizin o günlerdeki hâli canlandırılmıştır: Şâirimiz, okuyanlarına hitâb ederek gurûr rüzgârının önüne katılan heves yaprağına benzemelerini; bu rüzgârın ardı-sıra giderlerse İslâm memleketinin kal'a divar ve kulelerinin alçaklık toprağına serileceğini, yere serileceğini hatırlatıyor. Etrâfa bakılırsa, dün kendilerini Kaf-

tarihleri arasında *Matbû'ât* Müdür-i Umûmiliği'ne getirilmiştir. "12 Aralık, 1918 (1334)'de Paris Sefâreti Müsteşârlığı'ndan isti'fâ etmiş ve o tarihten 1919 senesi nihâyetine kadar *İstiklâl* gazetesini çıkarmıştır.,; İstanbul'da 15 Eylül, 1919'da başlayan seçimlerde *Meb'ûs* olmuştur (Server İskit'in eserinde, hayât çizgisi hakkında epeyi geniş bilgi verilmiştir: *Türkiye Matbû'ât İdâreleri ve Politikaları*, İst., 1943, Tan Basımevi, s. 171-74).

8 *Vakit* gazetesinin bu yıllardaki Mes'ûl Müdürü, baş-makâleler de yazan Ahmed Şükrü Bey'dir. New York'ta Columbia Üniversitesi'nin Hukûk bölümünde öğrenimini tamamladıktan sonra Devletler Hukûku ve Siyâsi Tarih dalında doktora almış, bu sırada Gazetecilik Mektebi'nde bazı derslere de devâm etmiştir (Hayât çizgisi için bk., İ. A. Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 123 v.d., Esmer, Ahmed Şükrü maddesi.

9 *Tarîk* gzt., nu. 104, 6 Teşrinisânî, 1335 (1919), s. 1.

dağı'nda büyük kuşlar sananların, ismi var cismi yok bu kuşların barındığı yüksek kayaların bir yığın yıkıntı, dağların ve kal'aların harâb olduğu, ömürlerinin eski ününün, ululuğunun yerini şimdi türlü-türlü aç-gözlülüğün aldığı görülür. Dış savaş, Birinci Dünyâ Savaşı belki bitti; fakat seçimleri bahâne edip iç-savaş i'ân ettik. Partiler'in birbirine girmesi yüzünden gazetelerde fikir rahatlığı, dâirelerde güler-yüz, huzûr kalmadı; su ile ateş birbirine karışıp bize sulhu imkânsız hâle getirdi¹⁰.

Şiirin ikinci kıt'asında o günlerde yayımlanan gazetelerden ba'zıları tenkid edilmiştir: Bunların başta geleni, yayımlananların şâhı, o yürek yakıcı, **Payâm** denilen o kâğad parçasıdır ki âlimcesine fikirler saçır, ba'zan karpuzun reklamını, ba'zan lahananın satışını yapar; ne olduğu, sebebi, gerçeği anlaşılmaz şeylerin hepsi sepetinde bulunur: Kavgacılar, münâkaşalar, seçkin sınıftakiler¹¹. **Payâm**'ın benzeri yoktur; varsa, **Alemdâr** ile **Molla** gazeteleridir. Her üçü bu memleket ve millet için çabuklukla uyuşmağı karârlaştırarak, hem de yalandan koca bir Sivas şehri telgrafi yarattılar. Bu üçünden biri Meşrûtiyyet devrinin Molla'sı, biri şöhretin öndegeleni, bayrakdârı, birinin de kim olduğu belli: Jurnal sâhibi¹².

10 Sulh ile anlatılmak istenilen, 30 Ekim, 1918'deki Mondros Mütarekesi'nden sonra Paris'te 18 Ocak, 1919'da başlatılan Paris Sulh Konferansı'dır (Gotthard Jaeschke, a.e., s. 14). 4 Ramazan, 1337 (3 Haziran, 1919)'de Sadr-ı A'zam Ferid ve eski Sadr-ı A'zam Ahmed Tevfik Paşalar Murahhas, Mâliyye Nâzırı Tevfik, Şûrây-i Devlet Reisi Rizâ Tevfik Beyler Murahhas Müşâviri ta'yin edilmiş, yanlarına kâtibler de verilerek 7 Ramazan (6 Haziran)'da, **Demokrasi** adlı Fıransız zırhlısı ile İstanbul'dan Tulon'a hareket etmişlerdir; Tevfik Paşa'nın ise, Hâriciyye Umûr-ı İdâre Müdürü Şevki ve oğlu Ali Nûri Beyler'le, bir İngiliz harb gemisiyle hareketi 15 Ramazan (14 Haziran)'dadır. Bu hey'et, hiçbir başarı kazanamayarak, 17 Şevvâl (16 Temmuz)'de Fıransız torpidoları ve Köstence yoluyla İstanbul'a dönmüşlerdir. Vekiller Hey'eti'nin bu yüzden istifâsı üzerine Kabin'e'nin yeniden kurulması yine Ferid Paşa'ya 22 Şevvâl, 1337/21 Temmuz, 1335 (21 Temmuz, 1919) tarihli **Hatt-ı Humâyûn** ile bildirilmiş, yeni kabine aynı gün kurulmuştur (İ. E. M. Kemal İnal, a.e., c. xiii., İst., 1952, s. 2044).

11 **Peyâm-ı Sabâh** gazetesinin Baş-muharriri Ali Kemal, Mes'ûl Müdürü ve Sâhibi Mihran'dır. Ferid Paşa'nın birinci ve ikinci Sadâret'inde 4 Mart, 19 Mayıs'ta kurduğu Kabineler'inde, Maârif, Dâhiliyye Nâzırlığı'na getirilmiştir (İ. E. M. Kemal İnal, a.e., c. xiii., s. 2037, 2040 v.d.).

12 **Alemdâr** adlı, bu şiirin yayımlandığı sıralarda da neşredilmekte olan bir gazete vardır; Mes'ûl Müdürü Refi' Cevâd, Müdür-i Umûr'u Ahmed Kadri'dir. R. Cevad Ulunay (doğumu: 1890 — ?), İttihâd ve Terakki'ye karşı olan

Fâruk Nâfiz'in yine İsmâil Vecih iğreti adıyla yayımladığı **Gazel**'inde üzerinde durduğu başlıca fikirler, o günlerin siyâsi mes'elelerinden çok kendisiyle ilgilidir¹³: Gıdâsının cefâ sofrasında gam lokması olduğunu, Allâh'dan yardım beklediğini, baş-vurduğu her kapının Çin-Seddi gibi yol vermediğini ve açılmaz olduğunu, **Peyâm-ı Sabâh** gazetesini okusa dostlarınca can sıkıntısına da'vet edildiğini, san'at sâhasında Yahyâ Kemal gibi bir ustâdı olsa, yerini bulmuş olacağını, Me'bûs olmak istese, o ağlayıp-inleyen Halil Nihâd'ın, bir başkaca yer olan Meb'ûs-luğun bize gerekmez dediğini anlatmıştır. Memleketimizin siyâsi mes'elelerine de dokunmuştur: Sulh'u andıkça, gidişin iyi bir sonuca varmayacağını belirttiğinden üzgündür; sulha susamış, fakat Paris Sulh Konferansı'nda varılan hüküm bu susuzluğunu giderememiş, bir Kerbelâ olmuştur ve özlediği sulha kavuşamayacaktır¹⁴. Öte yandan, kış mevsimi de her yerde kendini göstermeğe başlamıştır, merhamet ekmeğine ihtiyâcı vardır; bu acınacak hâle dayanacak varsa meydâna çıksın diyor. Bu perişanlıktan kurtarılması için, yalvararak, Şeyhül-İslâm Sabri Efendi'nin duâ edivermesi dileğiyle **Gazel**'ine son vermiştir¹⁵.

Hürriyyet ve İtilâf Fırkası'na girmiştir. Bâb-ı Âli baskını üzerine **Alemdâr** kapatılmış, 14 Haziran, 1913'de Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi dolayısıyla Sinob'a, Birinci Dünyâ Savaşı'nın ilânı üzerine Çorum'a sürülmüş, menfâsı 1917'de memleketi olan Konya'ya çevrilmiştir. Mondros Mütârekesi'nden sonra İstanbul'a gelip **Alemdâr**'ın tekrâr neşrine başlamıştır. Milli Mücadele aleyhinde bulunduğu 150'lik listeye kaydedildiğinden Avrupa'ya gitmiş, 1938'deki afvden faydalanarak Türkiye'ye dönünce muharrirlik hayatını sürdürmeğe başlamıştır (İ. A. Gövsa, **Türk Meşhûrları, Ulunay, Refi' Cevad** mad., s. 389). Molla adında bir gazeteye rastlamadığımızdan bu husûsa neyin kasdedildiğini kesinlikle söyleyemiyoruz; Müdür ve Baş-muharriri Celil Mehmed Kali-zâde ve Tiflis'te yayımlanmakta olan haftalık Molla Nasreddin gazetesi kasdedilmiş olabilir. **Sâhib-i jurnal** ile, **Peyâm-ı Sabâh** gazetesi sâhibi Mihran anlatılmış olsa gerektir.

13 **Târik** gzt., nu.104,6 Teşrinisâni,1335 (6 Kasım,1919), s. 1.

14 Yk.bk., not — 10.

15 Mustafa Sabri Efendi (doğumu: H. 1296/1879), İkinci Meşrûtiyet'in ilânından sonra Tokad'dan Meb'ûs seçilmiş, Ferid Paşa'nın 21 Temmuz, 1919'da üçüncü def'a Sadâret'e getirilişinde kurduğu Kabine'de Şûrây-i Devlet Reisliği'ne vekâletle ta'yin edilmiş, başka Kabine değişikliklerinde asıl vazifesi olan Şeyhül-İslâmlık'ta bırakılmıştır. Ferid Paşa'nın Paris Sulh Konferansı'na gidişinde (3 Haziran, 1919) Sadâret Vekilliği'nde bulunmuş,

Günün Eğlenceleri

1—HEDİYE-İ İNTİHÂB

İntihâbât bu bir mücâdeledir
 Ki bu dini ve hem de millidir.
 Bunda herkes silâh alıp eline
 Hasmına karşı cenk eder i'lân.
 Sayha-i can-şikâr ile memlû
 Duyulur na'ralar cerâiddin;
 Mütehevvir feşâfeş-i asvât,
 İntihâb-pâreler, hitâbetler
 Dökülür sâha-i mücâdeleye,
 Girerek Fırkalar da birbirine
 Karışır mevce-mevce bahr-i sükûn.
 Kimi gâlib gelir olur Meb'ûs,
 Kimi de fetrete olur bâ'is,
 Ya'ni matlûb olan netice için
 Kimisi manda'ya olur tâlib,
 Kimisi isteriz der istiklâl.

Bence âlem garîb bir-âlemdir :
 İnkulâbât-ı rûzgâr üzre
 Ki bu gün manda'yı himâyet-eden,
 Hâl ve mevki'deki tahavvül-ile
 Başka bir fikre ibtilâlık eder.
 Atılıp ya'ni kûhdan kûha
 Yıktığı Ka'be'yi eder ma'mûr,
 Yaktığı ma'bede olur mi'mâr.
 Raûf Ahmed Bey'in makâleleri
 İnkulâb-ı zamâneye bir dâl.

Kabine'nin düşmesiyle Şeyhül-İslâmlık'tan ayrılmış (2 Ekim, 1919), A'yân a'zâlığı'na ta'yin edilmiş, Ferid Paşa'nın dördüncü Kabinesi'nde (14 Zî'l-ka'de, 1338/30 Temmuz, 1920) tekrâr Şeyhül-İslâm ta'yin edilmiş, 20 Eylül, 1920'de istifâ etmiştir (İ. E. M. Kemal İnal, *Son Sadr-ı A'zamlar*, c. XIII., XIV., İst., 1952, 1953, s. 2047, 2111, 6064, 2066; *Son Asır Türk Şâirleri*'nde hayâtı, eserleri hakkında bilgi verilmiştir (C. XII., İst., Maârif Basımevi, 1942, s. 2183-85). F. Nâfiz'in bu Gazel'inin neşri sırasında Şeyhül-İslâm bulunmadığı anlaşılır. Yüz-elliler listesine dâhil edilmiş, 1938'de afvdan sonra da Mısır'da kalmıştır.

Hele Vakt'in o Ser-muharrir'ini
 Rûzgâr-ı huvâdis-i Vardar
 Gâh Şark'tan Şimâl'e doğru atar,
 Gâh Cermanya'dan Kolumbia'ya.
 O, bu mestâne hâl ve kâliyle
 Berge benzer önünde rûzgârın,
 Bu, vücûdün nehâfetindendir.
 Geh olur her akıntıya peyrev,
 Geh eder her zemîne bahş-i selâm.
 Dâhili işde belki afv olunur,
 Hele kim hârici siyâsette
 Bir günehtir bu yoldaki ahvâl!
 Ey vatandaş, vebâli boynunadır,
 İntihâbât işinde etme zuhûl,
 Maslahat âdilâne olmalıdır.
 Elini sen koyup da vicdâna
 Re'yini öyle ver bu ma'rekede
 Bir hatâ, aynı bir hıyânettir.
 Sakın~aldanma Fırkalar sözüne;
 Fırkalar, çünkü bizde tefrikadır.
 Bir düşün de geçen şu mâzî'yi,
 İbret~al çektiğin felâketten,
 Kasdın~olmaksa tâlib-i ikbâl;
 Ara bir cebhe-i zekâ ve edeb
 Ki o da bence ma'rifetle olur;
 Ona ver re'yini emîn olarak..
 O zamân belki nâ-murâd-ı vatan,
 Hem güler, hem dahi murâda irer,
 Açılır ya'ni râh-i istikbâl!

2—HEDİYE-İ İNTİHÂB

Sen ki bir Müslümân'sın~ey kâri',
 Olma bād-ı gurûra berg-i heves.
 Tâbi'-i rûzgâr olursan~eğer,
 Burc u bârûy-ı Mülk-i İslâm'ın
 Ser-be-hâk-i zemîn-i zillet olur.
 Şöyle bir kerre bak da etrâfa:
 Gör ne olmuş o dünki ankâlar,
 Kayalar işte bir yığın enkâz,
 Kûhlar, kal'alar bütün virân;

Eski şân ve şukûh-i ömre bedel
 Şimdi bir ihtirâs-ı günâ-gün.
 Hâricî harb belki bitti, fakat
 Eyledik harb-i dâhili i'lân;
 İntihâbâtı bir vesîle edip
 Girerek Fırkalar da birbirine,
 Ne cerâidde kaldı fikr-i sükûn,
 Ne devâirde ibtisâm ve huzûr;
 Karışıp ya'ni âb ile âteş,
 Bize sulh oldu ayni emr-i muhâl.

Oku subh ve mesâ Peyâm denen
 O varak-pâre-i ciğer-sûzu
 Ki odur bizde şâh-ı matbû'ât.
 Bak, ne efkâr-ı âlimâne saçar,
 Gâh olur karpuzı eder reklâm,
 Gâh olur lahnayı mezâd kılar.
 Tabla-i hikmetinde hep bulunur:
 Zırtapozlar, zırılıklar, finolar.
 Bence yoktur menendi, varsa eğer
 Bir Âlemdâr, bir de Mollâ'dır.
 Üçü ya'ni bu mülk ve millet için
 Ederek akd-i ittifâka şitâb
 Hem de tasnî'an~ettiler icâd
 Koca bir telgîrâf-ı şehri-i Sivas
 Biri Mollây-i devr-i hürriyyet,
 Biri de şöhretin alemdârı,
 Biri ma'lûm, sâhib-i jurnal..

3—GAZEL

İmdâd eyilsün ne diyem ben, Hudâ bana,
 Hân-ı cefâda lokma-i gamdır gıdâ bana!
 Her hangi bâba baş vururem Sedd-i Çîn olur,
 Alsam Peyâm, dostlar okur bin belâ bana.
 Beyt-i hünerde ben de bulurdum makâmı,
 Yahyâ Kemâl bir hele ustâd ola bana.
 Me'bûs olmağı dilesem der Nihâd-ı zâr,
 Bir özge câydır ki gerekmez sana, bana.
 Yâd eyledikçe sulhu gönül âh ve zâr eder;
 Zîrâ gidiş görünmede hâlâ fenâ bana.

*Ben âb-ı sulha teşneyim, ammâ ki Konferans,
Dünyâyı kıldı hükmü ile Kerbelâ bana.*

*Sermâ zuhûra başladı her yerde, ben ise
Muhtâc-ı nân-ı merhametem es-salâ bana.*

*Hâlim harâb, şimdi derim yalvarup Vecîh,
Sabri Efendi eyleyiversin duâ bana!..*

Fâruk Nâfiz, önceleri Payâm-ı Edebî, Edebiyât-ı Umûmiyye, Yeni Mecmûa, Ümid, Şâir, v.b. gazete ve dergilerde neşrettiği eserleriyle epeyi ün kazanmış bulunuyordu; İleri gazetesinin Yazı Hey'eti'ne de katılmıştır. Henüz resmî bir vazifesi yoktu; hayâtını yazılarıyla kazanmakta idi. Metinlerini verdiğimiz bu üç şiirin 30 Ekim ile 11 Kasım arasında yayımlandığı sırada memleketimiz siyâsî, iktisâdî bakımdan çok acı, çok zor günlerini yaşıyordu; 1919 Mayıs'ında İzmir, bunun ardından Manisa, Aydın, Ayvalık, Haziran'da Ödemiş, Bergama Yunanlılar'ca işgâl edilmişti. Kapatılan Meclis'in açılması için bir de Meb'ûs seçimi, Partiler arasındaki anlaşmazlıklar bu siyâsî gerginliği büsbütün artırmıştı. Fâruk Nâfiz'in bu şiirleri, bunları türlü yönleriyle ele alıp canlandırması bakımından mühimdir. Kendi imzâsıyla değil, İsmâil Vecîh iğreti adı ile neşretmesinin sebebi, Halil Nihâd Boztepe'nin kaydettiği gibi, Hece vezninin zafer kazandığı o yıllarda Arûz'la yazılmış oldukları için değildir; bunun asıl sebebi, devlet idâresinin en yüksek makamlarında bulunan kimselerin, siyâsî parti mensûblarının, ba'zı gazete yazarlarının hicvedilmesidir. Fâruk Nâfiz'in, bu hicviyelerindeki iğneleyici, sert fikirlerinin acılığını nükteli, san'atlı ve mizâhî ifâdelerle gidermeği, yumuşatmağı başardığı görülmür. Bir başka yazımızda, bu şiirlerinin basıldığı sırada, yine İsmâil Vecîh iğreti adıyla neşrettiği Rüşvet adlı küçük hikâyesini tanıtmaya, metninin bütününe vermeğe çalışacağız.

Ankara — 27 Şubat, 1984

İRFAN, MÂRİFET VE ÖRF

Hayri BİLECİK

Yıllar önce, pencerelerinden birinde kirâlık levhasını görüp, kapısını çaldığım ahşap evin alt katında oturan yaşlı hanım; «Anacığım, bu ev senin mi?» şeklindeki sualime: «Hayır oğlum, mülkün sâhibi Allah'dır. Ben sâdece emânetçiyim.» cevâbını vermişti.

Evi gezerken, birlikte olduğumuz kısa süre içinde, okur-yazar dahi olmadığını öğrendiğim bu nur yüzlü insanın, böylesine cevap verecek bir seviyeye **irfanla** eriştiğini seneler sonra anladım. Ve inandım ki, son asırlarda büyümesine kapıldığı maddi refah uğruna, esir ettiği maddenin esiri olan beşeri, yeniden hürriyetine kavuşturup insanlık mertebesine yüceltmek ancak, irfan ve mârifetle mümkün olabilir.

Arapçada bilmek, mânâsına gelen bu kelimeler; ilk bakışta «İlim»le müterâdif (eş-mânâlı) gibi gözüküyorlarsa da aslında, mefhum itibâriyle birbirinden farklıdırlar.

İlim umûmidir; akli, tecrübi, nazari her türlü bilgiyi bünyesinde toplar. **Eşyânın hakikatine ve ilâhî sırlara tefekkür, keşf ve ilhâm yoluyla vukûf demek olan irfan ve mârifet** ise, bilginin hem kaynağı, hem de gâyesi durumunda bulunduğu için, ilimden daha husûsî bir mâhiyet arzeder.¹ Bu sebeple, her âlim ârif değildir. Ancak, ilmin gâyesi olan hakikatlere muttali olması dolayısıyla her ârif, aynı zamanda âlimdir diyebiliriz.

Ayrıca, irfan ve mârifet, red ve te'vili mümkün olmayan ilâhî bilgiler ihtivâ ettiği için, **ikrar ve itiraf** mânâsına da kul-

1 «Mârifet (irfan) bilmek mânâsınadır... İlim ve mârifet beyinde fark vardır. Zirâ mârifet; bir şeyi tefekkür ve eserini tedebbür ile bilmekten ibâret olmakla ilmin mefhûmundan ehass olur.» Kâmus Ter., Mârifet-İrfan Maddesi.

lanılır. Bundan dolayı, ilmin zıddı cehl (bilgisizlik) iken, irfan ve mârifetin mukâbili inkâr olmaktadır.²

Ziyâ Paşa bir beytinde :

Gûyâ cehlin hilâfıdır ilm

Cehlin sırf itirâfıdır ilm

diyor. İlâhî hakikatler önünde aczini böylesine idrak ve itiraf eden ilimle, irfan ve mârifet arasında elbette, mübâyenet düşü-
nülemez.

Ancak hemen belirtelim ki, beşerî akıldan kaynaklanıp sâ-
dece maddeyi ve maddî refâhı esas aldığı için, beş duyumuzla
tanıdığımız zâhiri âlemin hudutlarını aşamayan mâlûmat yı-
ğını bilginin, ilimle de irfanla da bir günâ alâkası yoktur.

*
* *

Beşer kim mazharıdır her sıfâtın

Safiyy ü zübdesidir kâinâtın

diyen Şeyhî'nin de açıkça belirttiği gibi, bizim tefekkürümüz-
de insan; mevcûdâtın özü ve hilkat sırlarının en değerli hazi-
nesidir.

Bu sebeple, hangi sâhada olursa olsun, bilgi elde edip ir-
fan ve mârifet sâhibi olmanın en doğru ve en kısa yolu; «Ken-
di kitabını oku!...»³ emr-i ilâhisi gereğince, eşref-i mahlûkât olan
insanın kendisini tanımaya çalışmasıdır, diyebiliriz. Bu da; in-
san sûretinde yaratılan beşerin, özünde hissettiği Yaradan'ıyla
biliş tutup, aklın iflâs ettiği noktada aczini idrâk ederek, o ak-
lın sâhibine teslim olması demektir.

İşte kul, ancak o zaman «Nefsini bilen Rabbini bilir»⁴ feh-

2 «Bunun (mârifet) mukâbili inkâr, ilmin mukâbili cehldir... Mârifet ve irfan, ikrâr eylemek mânâsına müstâmeldir, itiraf gibi...» Kâmus Ter., Mârifet-İrfan Maddesi.

3 «Kendi kitabını oku! Bugün kendi hesabını kendin göreceksin.» İsrâ Sûresi: 14.

4 «Men arafe nefsehû fekad arafe rabbehû» Milli-mânevî kültürümüz içinde Hadis olarak bilinen bu müstesnâ söz, Peygamberimiz tarafından söy-
lendiği tesbit edilemediği için, zâhir ulemâsınca Mevzû' (uydurma) Hadis olarak damgalanmıştır. Hakikatte Hz. Ali'ye âit olan bu sözün, sahâbe kavli olduğu için, mevzû' değil, MEVKÛF HADİS olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu mevzûda daha geniş bilgi için bkz: Dr. Ali Yardım, Hadis I, s. 40. Dokuz Eylül Ün. Yay. İzmir, 1984.

vâsınca, irfan ve mârifet deryâsına dalıp, Hak için halka hizmet eden ârifler kervanına katılarak hürriyet ve insanlığın kemâl durağına erişir.

Divan sâhibi şâirlerimizden Leskofçalı Gâlib'e :

İlim ise maksad ârif-i nefis ol Gâlib
Kendini bilmeyen âdem gibi nâdân olmaz

dedirten bu hakikat, asırlar önce ârifler sultânı Hz. Ali'nin dilinde : «Mârifetin gâyesi, kişinin kendisini bilmesidir.»⁵ söyleyişi ile en veciz ifâdesini bulmuştur.

*
* *

Arapçada irfan ve mârifetin, birbirinin yerine kullanılabilen eş-mânâlı kelimeler olduğunu biliyoruz. Ancak, irfan, mârifet ve onlarla aynı kökten doğan örf, ârif, urefâ, maârif, Araf, Arafât, arife, itirâf, târif, teâruf, muârefe... gibi Arapça kelimeler; Türkçemizde bâzan tahsis, bâzan tâmmim yoluyla, yepyeni mefhumlar kazanıp milli-mânevi kültürümüzün temel unsurları arasına katılmışlardır.

Meselâ irfan; irfân-ı rabbânî, irfân-ı Muhammedi gibi söyleyişlerden de anlaşılacağı üzere, sâdece lütfu ilâhî ile hâsıl olan⁶ Hak ve hakikat bilgisi mânâsına hasredilmiş ve ancak, böyle bir bilgi seviyesine erişen insana ÂRİF denilmiştir.

İşte bu mânâda ârif, irfânı ölçüsünde ârifibillâh da olacağı için, Hak'dan gayriye ihtiyaç duymayacak bir mertebeye yükselir ki, bu seviye, Türkçemizdeki «Ârife târif gerekmez.» söyleyişi ile en güzel ifâdelerinden birini bulmuştur.

Arapçada irfan ve mârifetle aynı kök ve mânâyı paylaşan kelimelerden biri de «Urf»dür. Doğduğu dilde tanıma, bilme, ih-san, atıyye, peyderpey ve birbiri ardına gelme⁷ gibi pek çok mânâda kullanılan bu kelime, dilimize ÖRF söyleyişi ile geçip Türkçeleşmiş ve kültürümüze esas olan müstesnâ bir değer in ifâdesi olmuştur.

5 «Gâyetül-mârifeti en ya'rife'l-mer'ü nefsehü».

6 «(Mahlûkâtı) O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka, hiç bir şeyi kavrayamazlar.» Bakara Sûresi: 255.

7 Kâmus Ter., Urf Maddesi.

Ancak örfün, nasıl vazgeçilmez bir değer olduğunu lâıyıkıyla anlayabilmek için önce, onun aslını yâni, Arapça'da kazandığı mânâları ve bu mânâlar arasındaki münâsebeti bilmek gerekir.

İlk olarak bu kelimenin ifde ettiği bilme ve tanımanın, aynı kökten doğmaları sebebiyle, irfan seviyesinde olduğunu ve böylesine bir bilginin tabii neticesi olan mâruf mânâsına da kullanıldığını belirtelim.⁸

Bizim kültürümüzde, akıl ve dinin beğenip tasvip ettiği her türlü iyi hareket ve davranışa MÂRUF dendiğine göre, örfü, birbiri ardına gelme mânâsını da dikkate alarak şöyle târif edebiliriz: **ÖRF; irfandan kaynaklanması sebebiyle, akıl ve dine muhâlif olmayan ve cemiyetin ekseriyetince beğenilerek yapıldığı için devamlılık kazanıp zamanla, bir milletin âdet ve geleneği hâline gelen her türlü iyi hareket ve davranış, bir başka ifâdeyle, töre.**

Günümüz Türkçesinde ise örf, sâdece âdet ve gelenek kelimeleriyle karşılanmaktadır. Dilimizdeki bu kısırlaşma böylesine devâm ederse şuursuz taklidin, kötü, çirkin, zararlı hareket ve davranışların örf olamayacağını, yeni nesillere nasıl anlatabiliriz?

*
**

Arapçada irfânın aynı mânâdaki mimli mastarı olan MÂRÎFET'e gelince, bu kelime Türkçemizde; mârifetullah terkibinde görüldüğü gibi, hem irfan mânâsına kullanılmış hem de Hak'dan gayri olmayan insanın irfânından doğan hüner, san'at ve mahâretine isim olmuştur. «Mârifet iltifâta tâbidir, müşterisiz metâ' zâyî'dir.» söyleyişi, bu ikinci mânâyı ne derece benimsemişliğimizin en açık delilidir.

Ayrıca, kelimenin çokluğu olan MAÂRİF'in dilimizde; ilim, fen tahsili ile elde edilen ve irfan mertebesinde olmasa da onunla zıtlaşmayan her türlü bilgi, mânâsına kullanıldığını biliyoruz. Bu kadarla da kalmayıp, maârif seviyesindeki bilgiyi millete

8 «(Habibim) sen af yolunu tut, bağışla, URF (mâruf) ile emret.» Âraf Sûresi: 199.

mâletmek gâyesiyle kurulan vekâlete ve bu vekâletin nezâretinde yürütülen tâlim-terbiye sistemine de aynı ismi vermişiz.

Zirâ yakın zamanlara kadar, irfanla beslenen örf ve maârifimizin, elele verip âileden devlete cemiyetin her kademesindeki insanı, hayır ve faziletle donatarak kendine ve çevresine ne ölçüde faydalı bir hâle getirdiğini biliyorduk.

Ancak, Batı dünyâsının teknik ve teknolojik gelişmelerle sağladığı maddi refah seviyesine, sâdece taklit yoluyla ulaşabileceğini zanneden Tanzimat münevverindeki irfan kıtlığı, önce maârif ve örfümüz arasındaki bağların kopmasına, daha sonra da bu müstesnâ değerlerin materyalist ideolojiler tarafından tahrip edilmesine sebep olmuştur.

Şâyet, bilhassa maârifimizi hedef alan ve günümüzde daha da hızlanan bu tahribât durdurulmazsa, bir süre sonra milli bütünlüğümüzü koruyamaz hâle gelebiliriz. Zirâ, irfandan mahrum bir maârifle siyâsî, dinî, içtimâî, iktisâdî hiç bir sâhada kütleye rehberlik edip, onun huzur ve refâhını sağlayacak seviyede mârifet sâhibi insanlar yetiştirmek mümkün değildir.

Netice olarak diyebiliriz ki, irfan ve irfandan doğan değerler üzerine tez elden binâ edilecek bir maârif sistemi, hem hâlimizin, hem de istikbâlimizin teminâtı olacaktır.

İSLÂMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE DEVLET ADAMI TİPİ*

Doç. Dr. Abdülkâdir DONUK

«İslâmiyetten Önce Türklerde Devlet Adamı Tipi» konusunu açıklamaya geçmeden önce, sayısız devlet, fikir, sanat adamı yetiştiren yüce Türk milletinin karakteri üzerinde durmak istiyorum. Ancak bu şekilde topluma yön veren şahısların gerçek hüviyetleri tesbit edilmiş olacaktır kanaatindeyim.

Türkler «Beylik gurûru»na sâhip bir millettir. Bu da at sâyesinde gerçekleşiyordu. Bâzı milletleri istismarcılık yoluna sürükleyen husus, onlarda «Beylik gurûru»nun eksikliğidir. Beylik gurûru, sâdece öğünme vesilesi olan basit bir psikoloji değildir. Onun Gök Tanrı'dan kaynak alan üversal devlet telâkisinin gereği olarak, asıl özelliği, karşılık beklemeden koruyucu olmasıdır. Târihçe ünlü Türk konukseverliğinin kaynağını da bu koruyuculuk psikolojisinde aramak doğru olur, ki, yabancıların öve öve bitiremedikleri bir milli gelenek hâlinde yerleşmiştir.

Bu ise hüküm altına alınmış insanları sevmekte temellenir. İnsan sevgisinden doğan koruyuculuk, adâlet, hürriyet ve eşitlik düşüncesini getirmiştir. Türkler'in târihte çeşitli kavimleri idâre etmekte gösterdiği başarıların sebebini burada görmek mümkündür. Buna Türk'ün «gerçekçilik»i de denebilir. **Beylik duygusu + insan sevgisi + gerçekçilik** şeklinde özetlenebilecek olan eski Türk düşüncesinin esaslarını ahlâk prensibi yapmıştır.

* Bu makâle, 13.12.1985 de Kubbealtı'nda aynı adla verilen konferansın metnidir.

Târihte kurdukları devletler ile «ilk kânun koyucu millet» olmak şerefini kazanmış olan Türklerin kendine mahsus bir hukuk nizâmı, bir inanç sistemi ve bir san'atı vardı. Türk teâmül hukûkuna «töre» adı verilir. **Husûsî hukuk** hükümlerini olduğu kadar, **âmme hukûku** esaslarını da ihtivâ eden töre'ye göre, kadına hürmet edilirdi; âile müessesesi kutsaldı; zinânın cezâsı idamdı; hırsızlık yasaktı; barış zamânında silâh çekmek şiddetle menedilmişti. İnsana, sırf insan olduğu için saygı göstermek, töre'nin umûmî hükümlerindendir.

Bu husûsu iki misâl vererek açıklamak istiyorum :

Türk devletlerinde yalnız Türkler değil, diğer kavimlerden olan insanlar da hürdü. 448 yılında Bizans elçilik hey'etinde kâtip olarak Avrupa Hun Devleti'ne gelen Grek târihçisi Priskos'un notları bu meseleyi aydınlığa çıkarmaktadır :

Priskos ve yanındaki Bizanslılar, Attila'nın sarayına giderken, yolda bir adamın Grekçe olarak : «**Nasılsınız?**» şeklindeki konuşması Priskos'u hayrete düşürüyor; çünkü konuştuğu şahıs Bizanslıdır. Bu şahıs Priskos'a buraya nasıl geldiğini uzun uzun anlatır : «Grekler'le Hunlar'ın yaptığı I. Balkan Seferi'nde (441 - 442) Belgrat yakınında oturuyor ve ticâretle uğraşıyordum. Bu savaşta Hunlar'a esir düştüm. Beni buraya getirdiler. Hun orduları kumandanının emrine verdiler. Bu kumandanın Doğu Avrupa'da Ural bölgesine yaptığı bir seferde yararlık gösterdim. Beni serbest bıraktılar. Burada bir Hun kıızıyla evlendim. Hayâtımdan memnûnum. Burada herkes serbest. Kimse kimseye karışmaz». Sonra Priskos'un: «Niçin ÷lkene dönmedin?» sorusuna karşılık olarak da : «Bizans'ta halk huzur içinde değil, kumandanlar muhârebede halkı korumaz. Barış zamânında ise, halk, ağır vergiler vermekten sefil bir duruma düşmektedir. Bizans'ta hak diye bir şey yoktur. Orada zenginin cezâlandırıldığı az gör÷len bir haldir. Burada ise hak vardır. Halk çignenmez. Onun için ben Bizans'a dönmüyorum» diyerek hür ve rahat yaşadığını ifâde etmiştir.

İkincisi, m. ö. 167 yılında Çin'e bir kaç defâ gidip gelen bir Hun vezirinin Çin kaynaklarına geçen sözleridir : «Çin'deki ah-lâk ile kânunlar yıpranmıştır. İdâre edenler ile edilenler birbirlerine kin ve düşmanlık dolu gözlerle bakıyorlar. Çin'deki evler ile sarayların yapımında çalıştırılan insanların güçleri de, artık tükenmiştir. Çin'de halk, güçlerini giyinmek ve yemek

için, tarla sürme ile ipek böceği yetiştirmeye verirler. Ayrıca kendilerini savunmak için savunma duvarları yapmak ve yeni kentler kurmak mecbûriyetindedirler. Böylece, Çin'deki halk, tehlike zamanlarında ne döğüş ve ne de savaş için eğitilmiş olmazlar. Barış zamânında ise, o kadar yorgundurlar ki, kendilerinde, mesleklerine verebilecek bir güç bulamazlar. Bizde ise (yâni Hunlarda) savaştan dönünce herkes kendi işinin başına ve âilesinin yanına giderdi. Askerlik eğitimi, zâten günlük hayatın bir parçası idi».

İşte bu sebeble de eski Türk topluluklarında kütleler ve fertler arasında ayırım yapılmazdı. Devlete karşı vazifesini yerine getiren herkes töre'nin himâyesinde hürdü. En medenisi dâhil, bütün yerleşik kavimlerde mevcut bulunan kölelik müessesesi eski Türklerde yoktu. Çin kaynaklarının belirttiğine göre köleler bir hürriyet ülkesi olan Asya Hun topraklarına kaçıyorlardı.

Türk topluluğunda debdebe, gösteriş ve servete değer verilmez, yalancılıktan da şiddetle nefret edilirdi. Meselâ, bu hususta Gök-Türk prensi Türk-şad 576 yılında Bizans elçisi (Valentinus)'ne şöyle hitap etmişti :

«O Romalılar siz değil misiniz ki, ON DİLLE konuşursunuz ve herkesi aldatırsınız». Bu arada Türk-şad hiddetinden on parmağını ağzına sokmuş ve : «Görüyorsunuz, işte sizin bu kadar diliniz var. Bu dillerden bazıları ile bizi, bazıları ile de esirlerimiz olan Juan-juan'ları kandırırsınız. Güzel sözler söylersiniz; her milleti medh ü senâ edersiniz; onlarla âdetâ oynarsınız; ama, başlarına bir belâ geldi mi bir köşeye çekilir, kendi çıkarınıza bakarsınız. Siz elçiler buraya yalanlarla dolu olarak geldiniz, şu anda bile bana doğruyu söylemiyorsunuz; ama sizleri gönderenler sizden daha çok yalancı ve daha çok sahtekârdılar. Türklerin en çok nefret ettikleri şeylerden biri yalancılık ve sahtekârlıktır» diye devam etmişti.

Devletler arası siyâsî andlaşmalarda bile sâdece söz verilmekle yetinilmesi ve bu sözün başka topluluklardaki yazılı taahhüdlerden de üstün bir sağlamlık taşıması, eski Türk'ün bugün de millî gelenek hâlinde devam eden «söz nâmustur» telâkkisini ahlâkî bir meziyet olarak ortaya koymaktadır.

Türklerin dikkat çekici ahlâkî bir özelliği de «utangaç» bir millet oluşudur. Yabancı kaynaklara göre, Türkler savaş mey-

danında değil, rahat dösekte ölmekten, hattâ ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlardı. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınların düşman eline geçmesi büyük utanç kaynağı idi. Şatafat içinde yaşamaktan, böbürlenmekten, başarılarından dolayı öğünmekten ve öğülmekten, verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlardı. Eski Türk ahlâkında, cesâret yanında ve belki ondan da üstün olmak üzere, kötülükten koruyucu, başkalarını aldatmaktan, vicdânın yerini kurnazlığa terk etmekten alıkoyucu ve insana nâmuslu bir hayat düzeni bağışlayıcı utanma duygusu en büyük fazilet sayılmıştır.

Bu ahlâkî özellikleri dolayısıyla Türkler hakka saygılı, doğruya hürmetkâr olmuşlar ve meşrû devlet idâresine bağlılıkları ile bozulmayan töre'nin disiplin anlayışı içinde «nizamcı» bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Bilindiği gibi, Türk düşüncesinde mühim yeri bilinen «**otoriter devlet**» telâkkisinin iki dayanağının biri töre'ye sıkıca bağlılık ise, biri de devlet kuruluşlarının işleyişine damgasını vuran bu nizamcılıkta dikkatli ısrardır.

Ayrıca nizamcı ve gerçekçi Türk kafası vehimlerden, hayâle dalmaktan hoşlanmamış, nazarî ve metafizik konularla meşgul olmamıştır. Böylece eski Türk'ün fiilen yaşanan faâl hayâta karşı duyduğu tutkunluk ile, gerçekçiliğin tabii bir sonucu olan, yalnız görülene inanmak eğilimi, Türk düşüncesini «**mantık ve bilgi teorilerinden ziyâde, ahlâk ve devlet felsefesine**» sevk etmiştir. Türk devlet felsefesi de devletin, nazariyelerle değil, topluluk eğilimlerine uymakla idâre edilebileceği gerçeğine dayanır. Bu Türk düşüncesi de daha çok «**millet sevgisi, Tanrı korkusu, doğruluk**» ilkeleri ile belirlenen ölçüler içinde devlet adamı, teşkilâtçı ve idâreciler yetiştirmiştir.

İşte bu şekilde bir toplumdan yetişen münevver kişiler de elbette bağrından çıktığı milletin en seçkin evlâtları olacaktır.

*
* *

Şimdi asıl mevzûmuza geçebiliriz :

Mensup olduğu millete yön veren ve onları peşlerinden sürüklemesini bilen Türk devlet adamlarının **vasıfları** neler idi? Bunları sıraladıktan sonra devlet adamlarının oynadıkları rolleri ve vazifeleri kaynak eserlerimize dayanarak ana hatlarıyla belirtmeğe çalışacağız.

VASIFLARI :**1 — Bilge olmalı.**

Asya Hunlarından beri bilinen ve «siyâset ve idârede hakîm» tâbirinin karşılığı olan «Bilge» sözü, Türkçenin köklü kelimelerindendir. Türk hükümdar, devlet adamı ve hâatun'una «bilge» sıfatının verilmesi, bilgelik'in Türk idârecilerinden istenen başlıca şart olduğunu gösterir.

«— Bilge kagan imiş, cesur kagan imiş. Buyruku yine bilge imiş.» (Kitâbeler).

2 — Akıllı ve bilgili olmalı.**3 — Cesâretli, kuvvetli ve kahraman olmalı.****4 — Asil soydan gelmeli.**

«İki türlü asil insan vardır : biri bey, biri âlim, bunlar insanların başıdır.» (Kutadgu Bilig).

5 — Dürüst olmalı, doğruluktan ayrılmamalı.

«Hükümdarlığın temeli doğruluktur. Hükümdarlar doğru olursa, dünyâ huzûra kavuşur. Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü dâimâ muhâfaza eder, parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir. Hükümdârın tabiatı da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez. Saâdetle yükselmek için insana doğruluk lâzımdır. İnsanlık doğruluğun adıdır. İnsan nâdir değil, insanlık nâdirdir, insan az değil, doğruluk azdır.

Hükümdârın sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzûr içinde yaşasın.

Ey hükümdar, Tanrı seni doğruluk için bu mevkîe getirdi, doğru ol, ve doğruluk ile yaşa.» (Kutadgu Bilig).

6 — Fazilet sâhibi olmalı.

«Ey hükümdar yatacağın yer, şüphesiz mezardır, onu iyilikler ile süsle. Tanrının yarattıklarına karşı iyi ol ve temiz kalple muâmele et.» (Kutadgu Bilig).

7 — Sözünde durmalı ve verdiği sözden dönmemeli.

«Sözünde durmayan hükümdâra ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve perişan olursun. Hükümdârın sözü ve gönülü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar.» (Kutadgu Bilig).

8 — Hasis olmamalı, eli açık olmalı.

«Hizmetkâr darlıkta kalır ve muhtaç duruma düşerse, onun sıkıntısını duyan hükümdar ihsan fermânını göndermelidir. Hasis bir hükümdar memleketine hâkim olamaz, hasislik ile hükümdarlık birbirine düşmandır. Hasise karşı her yerde isyan edilir. Bu dünyâda böyle âdet olmuştur : Hasise sögerler, cömerdi ögerler.» (Kutadgu Bilig).

9 — Yumuşak huylu, alçak gönüllü, himmet ve hayâ sâhibi olmalı.

10 — İhtiyatlı olmalı.

«Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibârettir : biri ihtiyatlılık, biri kânun, bunlar esastır. Hükümdarlar düşmanı ihtiyat ile vurmuşlar ve ihmalkârlık ile hükümdarlığın bağlarını çözmüşlerdir. » (Kutadgu Bilig).

11 — Uyanık olmalı.

«Gâfil olma, gâfil olursan, bu hükümdarlık gider, gafil insan her iki dünyâda bedbaht olur. İnsanı uyutan bu gaflettir. Uyuyan insan işini-gücünü bırakır. İnsan bu gaflete hiç düşmese idi, o melek olur ve yalnız ibâdet ederdi.» (Kutadgu Bilig).

12 — İhmalkâr olmamalı.

13 — Aceleci değil, sabırlı olmalı.

«Hiç bir işde acele etme, sabret, kendini tut, kul sabırlı olursa, hükümdarlık mertebesini bulur. Sabır ve sükûnet hükümdarlık için bir ziynettir, bunlar hükümdarlığın başta gelen meziyetleridir. Din işinden başka işlerde acele etme.» (Kutadgu Bilig).

14 — Zâlim olmamalı.

«Ey hükümdar, eğer her iki dünyâ hükümdarlığını istiyorsan, harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütme. Eğer devamlı ve ebedî hükümdarlık istiyorsan, adâletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır. Zâlim adam uzun müddet beyliğe sâhip olamaz, zâlimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz. Zulüm yanar ateştir, yaklaşıp yakar; kânun sudur, akarsa nimet yetişir. Zâlim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et, bütün memleketi kötülerden temizle.» (Kutadgu Bilig).

15 — Merhametli ve şefkatli olmalı.

«Halk koyun gibidir, hükümdar onun çobanıdır, çoban koyalara karşı merhametli olmalıdır. Ey hükümdar, memleketinde gözünü ve kulağını keskin tut, merhametini herkese ulaştır.» (Kutadgu Bilig).

16 — Yalancı olmamalı ve yalandan hoşlanmamalı.

17 — Siyâsette mâhir olmalı.

«Hükümdar memleket ve kânûnu siyâset ile düzene koyar, halk hareketini onun siyâsetine bakarak tanzim eder.» (Kutadgu Bilig).

18 — Suçluları affetmeli.

Avrupa Hun hükümdarı Attila 448 yılında kendisine suikast maksadı ile gelen Bizans elçilik heyetinin hiçbirine dokunmıyarak affetmişti.

19 — İnatçı olmamalı.

20 — Temiz olmalı.

21 — Takvâ sâhibi olmalı.

22 — Dili yumuşak (tath dilli) olmalı.

«İnsanın gönlü bir bahçedir, onu yetiştiren su, hükümdarların sözleri ve nasihatleridir. Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açar. Hükümdar onun hakkında iyi sözler sarfederse, halkın gönlü açılır ve yüzü güler.» (Kutadgu Bilig).

23 — Mağrur ve kibirli olmamalı.

«Hükümdar mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı, gurur insanı doğru yoldan çıkarır.» (Kutadgu Bilig).

24 — Tok gözlü olmalı.

25 — Gönlü temiz ve kalbi doğru olmalı.

26 — Anlayışlı olmalı.

27 — Misâfirperver olmalı.

28 — Nefsine hâkim olmalı.

«Ey hükümdar, nefsine kuvvetle karşı koy; onun arzusunu yerine getirip, ona zevk sürdürme. En kötü düşmanın budur. Bu dünyâ bir düşmandır, nefsin ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırdır.» (Kutadgu Bilig).

29 — Harâma el uzatmamalı.

30 — Tanrı'ya kulluk etmeli, ibâdet etmeli.

«Ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan, hayatta iken Tanrı'nın emirlerini yerine getir, ibâdette kusur etme.» (Kutadgu Bilig).

31 — İçki içmemeli, kumar oynamamalı ve fesattan uzak durmalı.

«Hükümdar içki içmemeli. Hükümdarlar şarabın tadına alırsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği çok acı olur.» (Kutadgu Bilig).

32 — Kan dökmemeli, düşmanlık besleyip kin gütmemelidir.

33 — Kılıcı elden bırakmamalı.

«Hükümdarlar kılıç ile memleketine hâkim olurlar. Kılıç ile balta memleketin bekçisidir. Kılıç sâyesinde memleketler ele geçirilir. Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz. Kılıç kınına girerse, hükümdarın huzuru kaçır.» (Kutadgu Bilig).

34 — Dünyâ malına değer vermemeli, dünyâyâ aldanmamalı ve varlığının fâni olduğunu unutmamalıdır.

«Ölüm olmasa ve insan bâkî kalsa idi, hükümdarlık ne güzel bir şey olurdu. Ey hükümdar ölüm gelmeden sen ölüme hazırlan, ölüme gâfil avlanma. Ey hükümdar, sen saray ve köşkler yaptıрма, kara toprak altında senin evin hazırdır. Bu dünyâ bir zindandır, zindan içinde endişeden başka bir şey bulunmaz. Zindanda sen fazla sevinç bekleme, sevinme ve avunma yeri ancak cennettir. Bu dünyâ çok eski, ihtiyar bir dünyâdır. Bu haşin dünyâ çok hükümdarları görüp-geçirdi. Senin gibi yiğit bir çok hükümdarları ihtiyarlattı, seni de uzun müddet yaşatmaz. Dünyâyâ nâil olan nice cihan hükümdarlarını ölüm yakaladı ve onlar gözleri ile etrâfından duâ dilenerek gittiler.» (Kutadgu Bilig).

35 — Güler yüzlü, yakışıklı, saç-sakalı düzgün ve orta boylu olmalı.

VAZİFELERİ :

- 1 — Barış ve sükûnu sağlamak ve bunu yalnız Türk ülkesi ölçüsünde değil, dünyâ çapında gerçekleştirmek.

Türk hükümranlılığı anlayışında mevcut olan cihan hâkimiyeti düşüncesinin, eski Türk Gök Tanrı inancına bağlanabileceği ileri sürülmüştür. Buna göre Tanrı'dan inen siyâsî hâkimiyet yeryüzünde sağ-sol ekseninde olmak üzere dört cihete yayılıyor ve dünyânın her dört tarafı birden Gök Tanrı'nın kut ile donattığı Türk hükümdârının idâresine veriliyordu. Bu görevi üzerine alan Türk hükümdârı, kendilerini, yeryüzünde sulh ve sükûnu sağlamakla görevli saymışlardı. Esâsen Türkçede devlet demek olan «İl» kelimesinin bir mânâsı da «barış»tır.

Bilindiği gibi Türk cihan hâkimiyeti felsefesinin temeli «güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar» dünyâyı Türk idâresine almak ideali şeklinde özetlenebilir. Bu hususta bir kaç mîsâl verelim :

Oğuz Kagan Destânı'nda, Oğuz, hükümdar ilân edildikten sonra «Güneş tuğumuz, gökyüzü otağımızdır» diyerek «daha çok denizlere, daha çok ırmaklara doğru» dünyânın fethine hazırlandığı zaman, kendine bağlanmaları için etraftaki hükümdarlara gönderdiği bildiri'de şöyle diyordu : «Ben Uygur hâkânıyım. Yeryüzünün dört tarafına hâkan olmam gereklidir.»

409 yılında Avrupa Hunları Batı kanadı kralı Uldız, Bizans'ın Trakya umûmî vâlisine, gökyüzünü göstererek «Güneşin battığı yere kadar» her tarafı zapt edeceğini söylemişti.

576 da bu defâ Asya'da Gök-Türk prensi Türk-şad, Bizans elçisine «Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar dünyâ önümüzde diz çökecektir» demekte idi.

Doğu Gök-Türk hâkânı İşbara da Çin imparatoruna 585 yılında gönderdiği bir mektupta «Gökte nasıl bir Tanrı varsa, yerde de dünyâyı idâre eden bir tek hükümdârın olması icap eder» diyordu.

Ayrıca Batı Gök-Türk hâkânının 598 de Bizans'a gönderdiği meşhur mektup şöyle başlıyordu : «Yedi iklimin ve yedi ırkın (yâni dünyânın) hükümdârından Roma imparatoruna».

DLT'de ünlü efsânevi Türk başbuğu Alp Er Tunga «Dünyâ hükümdârı» sayılmaktadır.

Sultan Tuğrul Bey halife tarafından 20 Ocak 1058 de «Doğunun ve Batının hükümdarı» ilân edilmişti.

Sultan Melikşah fetih harekâtlarında Akdeniz'e ulaştığı zaman, atını dalgalar arasına sürmüş, yenilgi yüzü görmeyen kılıcını üç defâ suya daldırmış, «Yüce Tanrı bana okyanus'a kadar hüküm sürmeyi nasip etti» diyerek sevincini belli etmiş ve orada iki rekât namaz kılarak, «Uzakdoğu'dan Batı denizinin ucuna kadar bütün memleketleri» kendine ihsân eden Cenâb-ı Hakk'a şükretmişti. Daha sonra da 25 Nisan 1088 de «Doğunun ve Batının hükümdarı» ilân edilmişti.

Sultan Sencer de halifeye gönderdiği 1133 târîhli mektubunda «Ulu Tanrı'nın lütfu sâyesinde cihan pâdişahlığına yükselmiş olduğunu yazıyordu».

2 — Milleti için, gündüz oturmadan, gece uyumadan hizmet etmeli ve vatani müdâfaa etmelidir.

«...Babamızın, amcamızın kazanmış olduğu milletin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kül Tegin ile, iki şad ile öle yite kazandım, milleti dört yandan düşmansız kıldım.»

«Kapgan hâkan oldu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı.» (Kitâbeler).

3 — Memleketi tanzim ve idâre etmeli, halkı düzene sokmalı.

«İlsizleşmiş, kagansızlaşmış milleti, câriye olmuş, köle olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdâdımın töresince yeniden yetiştirmiş, çeşitli kavimleri orda tanzim etmiş...»

«Amcam kagan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti.»

«Babam kagan, amcam kagan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş.. Tanrı buyurduğu için kendim kagan olduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertipledim...» (Kitâbeler).

«Hükümdarlar memleketi tanzim ve idâre etmek, halkı düzene sokmak için nasbedilmişlerdir.» (Kutadgu Bilig).

4 — İyi kânunlar yapmalı, adâletle tatbik etmeli ve halkı korumalıdır.

Eski Türk topluluğunda fertler hür idiler. Hür olan kimse

adâlet ister. Adâlet ise herkesin hakkını vermektir. Tabgaç Türk hükümdarı T'ai-wu (424-452) devrinde bir Çin kaynağının naklettiğine göre bu hükümdar : «Ben devletimin içinde küçüklerin haydutluk etmesine ve halkımın ezilmesine göz yumamam» demekle adâletin tatbikinde titizlik gösterdiğini ortaya koymuştur.

Demek ki, Türklerde devlet, «her türlü saldırıya son veren hürriyeti ve hukûkî nizâmı sağlayan düzen» olarak kabul edilir. Böyle bir devlet sisteminde önce hükümdar töreye saygılıdır. Töreye saygılı olan hükümdar ise Türk sosyal hayatının en seçkin fert örneğidir. Türk toplumlarında görülen büyük, kahraman, âdil liderlere gönülden bağlılığın sebebi de budur.

Yusuf Has Hâcib töre'nin vasıflarını şöyle açıklamaktadır : «O, bilge, bilgili, akıllı bir baş idi. Siyâset icrâ ederken şahsî temâyülleri dikkate almazdı. İnsanlığı bir bütün sayardı. Bu sebeble güneş ve ay gibi bütün dünyâyı aydınlattı. Töre güneş gibidir, sâbittir, bir şeyi eksilmeksizin dâimâ bütünlüğünü muhâfaza eder. Her yerde parlaklığı aynı kuvvettedir. Aydınlığını bütün insanlara ulaştırır. Hareketi ve sözü herkes için birdir ve herkes ondan nasibini alır. Cihâna hayâtiyet verir, doğduğu zaman binlerce çiçek açar.»

KB'e göre kânun hükümdarlıktan da üstündür :

«Hükümdarlık çok iyidir, fakat daha iyi olan töredir. Fakat bundan da mühim olan törenin tüz (eşit) tatbik edilmesi-
dir.»

Töre husûsunda Yusuf, hükümdâra şöyle seslenmektedir :

«Devletin temeli adâlettir. Hükümdâr âdil olursa dünyâ da huzur bulur... Töreyi âdilâne tatbik eden hükümdar bütün dileklerine kavuşur. Halkı âdil kânunlarla idâre et. Birinin diğerine karşı zorbalığa kalkışmasına meydan verme. Fakir, dul ve yetimleri kolla, bunları korumak, kânunları gerçekten tatbik etmek demektir.»

Hükümdarlık kânun ile ayakta durur. Ey hükümdar, gücün yettiği kadar kânûnu tatbik et ve halkın hakkını vermeğe çalış.

Yeryüzünü töre'nin himâyesine almak sûretiyle bütün insanlar arasında sürekli bir barış ve kardeşlik kurmak vazifesinin Tanrı tarafından kendilerine verildiğine inanan Türk

devlet adamları her gittikleri yerde, bu sebeble, kurtarıcı olarak karşılanmışlar ve gerçekten Türkler, türlü iklimlerde, en uygun hukuk düzeni tesis etmekte müstesnâ bir kabiliyet göstermişlerdir. Türklerin, hiç bir millete nasip olmayan şekilde ve hiç bir milletin ulaşamadığı sayıda 100 den fazla, devlet kurması böylece mümkün olmuş; zavallılara hak ve hürriyet bahsederek, açları doyurarak ilerleyen kahraman Türk ordularının yeni ülkelere doğru sel gibi akmaları Türklerin târihte misli görülmemiş cihangir bir millet hüviyetiyle yükselmesini sağlamıştır. Bu hak anlayışıdır ki, Türkleri eski dünyânın efendisi hâline getirmişti.

Kısaca nerede Türk varsa orda adâlet ve hürriyet vardır. Bu hiç bir zaman unutulmamalıdır. İnsanlar târih boyunca adâlet ve hürriyet için mücâdele etmişlerdir; eşitlik için değil... Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuşlardır: «Celâlim hakkı için, biz peygamberimizi açık mucizelerle gönderdik ve berâberlerinde (Allah'ın hükümlerini bildiren) kitap ve adâlet indirdik ki, insanlar adâletle ayakta dursunlar». (El-Hadîd Sûresi, âyet 57.)

5 — Dağınık boyları toplayıp, nüfûsu çoğaltmalı.

Türk târihinde ilk defâ Tanhu Mo-tun tarafından bu gâye-ye ulaşıldığı anlaşıyor. Dağınık Türkleri toplamak işi daha sonra kagan Kapgan (692-716) zamânında gerçekleştirilmiştir.

«Kagan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.

Amcam, kagan oturarak, Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.

Ben kendim kagan olduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak, çıplak olarak dönüp geldi.» (Kitâbeler).

6 — Halkı çıplak ise giydirmeli, aç ise doyurmalıdır.

«Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kitay, Tatabí kavmine doğru, güneyde Çin'e doğru on iki defâ büyük ordu sevkettim», «Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim.» (Kitâbeler).

«Hükümdar halka hizmetlerine göre bol ihsanlarda bulunmalı, çıplak ise giydirmeli, aç ise doyurmalıdır.» (Kutadgu Bilig).

«Ey hükümdar, sen bugün bir hekimsin, halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır. Bâzısı darlığa düşmüştür, bir kısmı da fakirlik ıztırâbı içindedir. Bâzısı aç, bâzısı da çıplaktır; bâzısı endişe içinde kıvrılır. Bütün bunların devâsı sendedir; sen onların hekimi ol, ilâç ver ve tedâvi et. Eğer sen bunları tedâvi etmezsen, Tanrı bunu yarın sana sorar. Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır.» (Kutadgu Bilig).

Bu hususta Dede Korkut Destânı'nda Dirse Han'ın sözleri aynı telâkkiyi ortaya koyar: «Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı, aç görse doyurdu, yalın görse donattı.»

Yine Dede Korkut'taki şu ifâde de dikkati çeker: Deli Dumlul Tanrı'ya yalvarırken şöyle diyordu: «Ulu yollar üzerine imâretler yapayım, senin için; aç görsem doyurayım, senin için; yalınçak görsem donatayım, senin için.»

Bu inanış kuzey Türk destanlarında da görölüyordu. Bundan da anlaşılıyor ki, bu inanışlar Türk kavimlerinin binlerce yıldan beri, kendi köklerinden ve geleneklerinden geliyordu. Bir Altay-Yenisey destânında şöyle deniyordu: «Han, yaya gelenlere at verdi, çıplak gelenlere elbise verdi, açları ise doyurdu.»

Bir kuzey Türk destânındaki bir bey, adamlarına: «Acıktırmaz aş yedinir, dondurmaz don elbise giydirin» diye buyruk veriyordu.

Manas Destânı'nda Manas Han şöyle diyordu: «Yoksulları bay ettim, çıplakları giydirdim, açları doyurdum.»

Yine Dede Korkut Destânı'nda açıklandığı üzere bey olabilmek için çıplak olan giydirilmeli ve aç olan doyurulmalı idi:

«Oğuz zamanında Uşun Koca adında birinin iki oğlu vardı. Büyük oğlu Egrek, istediği zaman Bayındır Han'ın ve Kazan Han'ın divânına girmekte ve beylerin yukarısında Kazan Han'ın yanında oturmaktadır. Bir gün yine böyle teklifsizce beylerin önüne geçip oturunca, Ters Uzamış adındaki bey 'Hey Uşun Kocaoğlu, bu oturan beylerin her biri oturduğu yeri kılıcının ve ekmeğinin kuvveti ile almıştır, sen baş mı kestir, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı giydirdin ki, çıkar oraya otursun?' demiştir. Buna göre bey olabilmek için kan dökmek (vahşi bir hayvan öldürmüş olmak da kan dökmek sayılırdı —Oğuz Kagan Destanı—), aç doyurmak, çıplak giydirmek de lâzımdır.

7 — Yiyecek, içecek vermeli ve mal dağıtmalıdır.

8 — Kuldan fakir adını kaldırmalıdır :

«Ey devletli hükümdar, eğer kuldan fakir adını kaldırmazsa o nasıl bir bey olur?» diyen Yusuf Has Hacib, bugün «Ortadirek» diye tâbir edilen kimseler hakkında 9 asır önce şu tesbiti yapmış idi :

«Zenginlerin yükü orta hallilere yüklenmemelidir, yoksa bu orta halliler bozulur ve büsbütün sarsılır.

Orta halli kimselerin yükünü fakirlere yüklememeli, yoksa fakir açlıktan kırılır ve mahvolur.

Fakiri korursan, o orta halli olur, orta halli biraz kendini toplarsa zengin olur.» (K. B.)

9 — Halkın menfaatini düşünmeli ve onlara şefkatle muâmele etmelidir.

10 — Devlet idâresinde sâdık, seçkin, hakim idâre adamlarına görev vermelidir :

«Ey hükümdar, dedikoducu kimseyi kendine yakın tutma, müfteriyi kendinden uzaklaştır, ondan sakın. Aç gözlü kimseye memlekette mevki verme, onun memleket nizâmını bozacağından hiç şüphe etme.» (Kutadgu Bilig).

11 — Âlimleri himaye etmeli,

12 — Kumandan olmalı,

13 — Asker toplamalı ve askerini memnun etmeli,

14 — Kötüleri cezâlandırmalı, iyileri korumalıdır.

15 — Meclisi Toplamak.

Mevcut töreye yeni hükümler ekleyen kararları almak, eski Türk hükümdarlarının vazifeleri arasındaydı. Bunun için de çeşitli zamanlarda meclisi toplardı.

Türk hükümdarı, zan edildiği gibi, zâlim ve despot değildir. Zirâ yetkisi ve bütün icrâatı töre hükümlerinin ve bunu tatbikle vazifeli «Meclis»in kontrolü altında idi. Bu hususta bildiğiniz üç misâli sizlere hatırlatmak istiyorum.

Gök-Türkler'de 581 yılında hâkan T'a-po ölürken, yerine Mu-kan'ın oğlu Ta-lo-pien'in geçirilmesini vasiyet etmişti. Durum töreye uymadığı için Meclis bu isteği red etmişti.

Gök-Türk hâkânı Bilge, ülkede Budist mâbetlerinin yapılmasını ister. Bu teklife mecliste başta Tonyukuk olmak üze-

re karşı çıkılır. «Savaşı ve hayvan kesmeği yasaklayan ve mis-kinlik telkin eden bir dinin kabûlü, Türkler için bir felâket olur» görüşünden hareketle teklif reddedilir.

Yine hâkan Bilge'nin, Türklerin de Çinliler gibi etrafı sur-larla çevrili bir yerde oturma teklifini yine meclis red eder.

Moğollarda ise durum farklıdır. Meclis devletin hâkimi Han'a mutlak boyun eğmek mecbûriyetinde idi, Han'ın sözü kânundu.

Türk devlet adamları, Türk örf ve âdetlerinin korunması hususunda çok dikkatli idiler. Meselâ, ağır Çin baskısı karşı-sında Gök-Türk hâkânı İşbara, Çin imparatoruna şöyle cevap vermiş idi : «Size bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, dalgalanan saç-larımızı sizinkine benzetemem, halkıma Çinli elbisesi giydire-mem. Çin âdetlerini alamam. İmkân yoktur, çünkü bu bakım-dan milletim fevkalâde hassastır, âdetâ çarpan tek bir kalp gi-bidir.»

İlk olarak kurduğu İmparatorluk ile kendisinden sonra ge-len bütün Türk devletlerine örnek olan Tanhu Mo-tun'un şahsi-yeti üzerinde durmak istiyorum. Tan-hu Mo-tun'un, vatan top-raklarının kutsal sayılması hususundaki düşünceleri, bugüne kadar Türk milletinin vazgeçilmez tutkusu olarak kendini gös-termiştir. Şöyle ki : Mo-tun tahta çıktığı günlerde, komşuları olan Tung-hu'lar, Hun'lar tarafındaki çorak ve verimsiz bir arâ-zinin kendilerine verilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine dev-let meclisini toplayan Motun, Tung-hu'ların kararını bildirdi. Mecliste bulunanların : «Atı ve hâtunu verdikten sonra, bu çorak toprak parçası zâten işe yaramaz bir yerdir. Onu da ve-relim» şeklindeki konuşmaları üzerine Motun, «**toprak devletin temelidir. Biz bunu nasıl başkasına verebiliriz**» demiştir.

Çin kaynaklarında geçen bu kayıt da göstermektedir ki, Türkler ülkesine bağlı ve ülke toprağını korumak için hiçbir fedâkârlıktan çekinmeyen bir topluluk idi. Yine aynı vesikadan anlaşılıyor ki, Türkler'de belirli sınırlara sâhip olan ülke arâ-zisi hükümdar ve hükümdar âilesinin değil, bütün milletin ortak toprağı idi. Diğer bir ifâde ile : «Türk devletinde ülke hü-kümdârın keyfine göre şahsi mal gibi tasarruf edilebilen bir toprak parçası olmayıp, bizzat devlet reisinin korumakla vazî-feli olduğu ata yâdigârı idi.»

Moğollarda devlet, Han sülâlesi mensuplarının malı telâk-ki edilirdi.

Tanhu Motun aynı zamanda siyâsi kâbiliyet bakımından da oldukça mâhir idi. Motun bir Han prensesi ile evli olmasına rağmen, m. ö. 179 da Çin'deki derebeylik sisteminin büyümesiyle Çin devletinin zor duruma düşmesinden de yararlanarak ve iki devlet arasındaki münâsebetlerin bozulup, ticârî faâliyetin aksamasını önlemek maksadı ile yaşlı imparatoriçe Lu'ya evlenme teklif ederek Çin'i ortak idâre etmeğe hazır bulunduğunu bildirmişti. Saçları, dişleri dökülmüş yaşlı bir imparatoriçe olan Lu, bu teklifi kibarca red etmişti.

Hatırlanacağı gibi, Avrupa Hun hükümdarı Attila'nın Roma «Augusta»sı Honoria ile evlenme teşebbüsü de aynı mâhiyette idi.

Ayrıca yine Türk devlet başkanlarının vazifeleri arasında yer alan «Barış ve sükûnu sağlamak ve bunu yalnız Türk ülkesi ölçüsünde değil, dünyâ çapında gerçekleştirmek» fikri de Motun'da bulunmakta idi. Motun m. ö. 176 yılında Çin imparatoruna yazdığı mektubun sonunda şöyle demektedir: «Ben aramızda mevcut olan eski andlaşmayı yenilemek ve barışı devam ettirmek istiyorum. Tâ ki sınırlardaki ahâli sulh içinde olsun, küçük çocuklar büyüsün. İhtiyarlar da ömürlerinin sonlarına kadar rahat yaşasın. İnsanlar barıştan faydalansın.»

Türk devlet adamları, ülkenin geleceği açısından bâzı sırları saklamak mecbûriyetinde de kalıyorlardı. Meselâ Asya Hunları'nda m. ö. 110 yılında vukû bulan bir hâdiseyi buna bir misal olarak verebiliriz. Bu yılda her bakımdan çok zor durumda bulunan Hun tanhusu, Çin elçisinin küstahlığına, ağır hareketlerine ma'ruz kalmıştır. Tanhu, devlete karşı yapılan bu saygısızlık, millet tarafından duyulmasın, diyerek, orada bulunanları öldürtmüştür.

Türk devlet adamları istiklâllerine, yâni milli gururlarına düşkün idiler. Meselâ : M. ö. 53 yılında Çin'e bağlanmak için yapılan teklife tanhu Ho-han-yeh'in kardeşi Çi-çi'nin verdiği şu cevap oldukça mânidardı : «Biz (Hun kavmi) kahramanlığı ve kudreti yüceltiriz. Biz tâbiyeti ve esâreti utanç verici sayarız. Yabancı kavimler üzerinde şeref ve itibarımız var. Hâlâ da ölünceye kadar mücâdele edecek savaşçılarımız mevcuttur. Hâkimi-

yetimizi tekrar kazanacağımız yerde, şimdi Çin'le uzlaşacağız diye devletimizin şerefini ayaklar altına almak atalarımıza yapılacak en büyük saygısızlık olur.»

Çi-çi, bu konuşmasından dolayı Fr. Hirth tarafından «târihte milliyetçiliği devlet politikasına temel sayan ilk devlet adamı olarak tanıtılmıştır.

Yine hatırlanacağı üzere, Timur, Yıldırım Bâyezid'ten Osmanlı devletinin istiklâlini ortadan kaldıracak nitelikte bazı isteklerde bulunmuştu. Yıldırım'ın cevâbı da, Çi-çi'nin konuşması gibi idi : «Şerefimiz ve karşı koyacak kuvvetimiz var, tâbi olmayız ve istiklâlsiz yaşayamayız.»

Türk devlet adamları iki yüzlülükten de hoşlanmazlardı. Meselâ Avrupa Hun hükümdarı Attila, hem kendisiyle dost görünen, hem de kendisini öldürmeye teşebbüs eden imparator II. Theodosios'a hitâben şöyle bir mektup göndermişti : «Theodosios, Attila gibi asil bir babanın oğludur. Attila, babası Muncuk'tan aldığı asâleti muhâfaza etmiş, fakat Theodosios kölelik haysiyetini de koruyamamıştır, çünkü efendisi olan Attila'nın canına kıymak istemiştir.»

Görüldüğü gibi, Attila yazdığı bu mektupla, Bizans imparatorunun iki yüzlülüğüne en güzel cevâbı vermiş bulunmakta idi.

Türklerde hükümdarlıkta esas olan, millete hizmet idi. Bu hususta, hükümdar vazifelerini yerine getiremeyip «gaflete düştüğü» takdirde, «Tanrı'nın kendisinden hesap soracağını» bilmelidir, diyen ve «memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa onu Tanrı sana soracaktır» diyerek âdetâ haykıran meşhur Kutadgu Bilig yazarımız Yusuf Has Hâcib halkın hükümdardan istediklerini şu üç noktada sıralar :

1 — Memlekette, gümüş temiz kalsın, onun ayarını koru (para ayarının korunması, iktisâdi istikrar),

2 — İkincisi halkı âdil kânunlar ile idâre et, birinin diğesine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru (âdil kânun),

3 — Üçüncüsü bütün yolları emin tut, yol kesici ve haydutların hepsini ortadan kaldır (âsâyiş).

Buna karşılık, hükümdârın da teb'a üzerindeki hakları Kutadgu Bilig'de şöyle belirtilmiştir :

1 — Biri, halk senin emirlerine hürmet etmeli ve bu emir ne olursa olsun, onu derhal yerine getirmelidir.

2 — İkincisi hazine hakkını gözetmeli ve bunu vaktinde ödemelidir.

3 — Üçüncüsü senin dostuna dost ve düşmanına düşman olmalıdır.

Böylece sen onlara karşı vazifeni yapmış olursun, onlar da senin hakkını ödemiş olurlar.

— o —

FAYDALANILAN KAYNAK ESERLER:

- M. Ergin, *Orhun Âbideleri*, İstanbul, 1970.
- M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I, Ankara, 1958.
- R. R. Arat, *Kutadgu Bilig*, II, Ankara, 1959.
- B. Atalay, *Divân-ü Lûgat'it-Türk Tercümesi*, I-IV, Ankara, 1939-1944.
- W. Bang - R. R. Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1936.

Faydalanılan araştırma eser ve makâleler:

- B. Ögel, *İlk Tôles Boyları*, Belleten, sayı 48, 1948.
- B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1971.
- B. Ögel, *Türk Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982.
- İ. Kafesoğlu, *Eski Türklerde Devlet Meclisi (Toy)*, I. Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980.
- İ. Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 1, İstanbul, 1970.
- İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1983.
- A. Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Ankara, 1981.
- A. İnönü, *Makâleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968.
- A. Donuk, *Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları*, Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 17, Nisan, İstanbul, 1982.

TÜRKÇEDE MİLLET FELSEFESİ*

Prof. Dr. Muharrem ERGİN

Değerli misâfirler, sevgili gençler,

Bu akşamki mevzümüz : «Türkçede Millet Felsefesi» bahsidir. Bu bahis, geçen seneden beri izhâr edilen bir arzûnun, bir Kubbealtı emrinin yerine getirilmesi şeklinde anlaşılabilir.

Geçen seneki konuşmamda değerli arkadaşlarım, kardeşlerim bu konudaki fikirlerimi sormuşlardı ve bunu bu seneye bırakmıştık. Şimdi onu yerine getirmeye çalışacağım.

«Türkçede Millet Felsefesi, Türkçede Millet Düşüncesi» deyince akla iki cephe gelir. Birincisi, Türkçede «Millet fikri» nasıldır; Türkçeye göre «millet» kavramının içinde neler vardır? İkincisi, Türkçenin, dil olarak felsefesi, düşünüş tarzı nasıldır?

Bunlar birbiriyle doğrudan doğruya yakın alâka içinde değildirler; fakat ben, herhangi bir boşluk kalmasın diye mevzûun her iki cephesine de kısa kısa temas ederek bahsimizi izâha çalışacağım.

İsterseniz konuya Türkçede «millet» düşüncesi, «millet fikri» nasıldır? suâliyle girelim.

Bildiğiniz gibi «millet», bir kültür birliğidir. Dil, din, san'at, târih, örf ve âdetler ile dünyâ görüşü bu birliğin asıl unsurlarıdır ve bunların yanında, milletin bir sosyal akrabâlık bağları bütünü olduğunun farkına varıldığı takdirde bir «millî şuur» unsuru mevcuddur. Dil, bunların başında yer almaktadır. Dilin vasıfları arasında iki tânesi vardır ki konumuz açısından büyük öncelik taşır.

* Bu makâle, Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı'nın 10.12.1985 târihinde düzenlemiş olduğu aynı adlı konferansın metnidir.

1. Dil, bütün kültür unsurlarının müşterek hazinesi durumundadır. Dil, dinin elbisesidir; örf ve âdetlerin kalıbıdır, kılıfıdır; dünyâ görüşünün mutfağıdır; san'atın ifâde vâsıtasıdır; târihin nakil vâsıtasıdır ve milli şuûrun ortaya çıkışının temsilcisi durumundadır.

2. Dil, düşüncenin aynasıdır. Kültürün, içinde toplandığı bir mecmûa, büyük bir binâdır. Milletin düşünce tarzını, felsefesini ortaya koyar. Çünkü her millet, her cemiyet kendi kültürünü diliyle muhâfaza eder, nakleder ve diliyle yaşar.

Bir dilde, o dili konuşan topluluğun felsefesini arıyorsak, önce o lisanın bir «Millet Dili» seviyesine erişip erişmediğini anlamamız lâzımdır. Çünkü çeşitli akrabâ kavimler vardır; ama o kavimlerin dilleri arasında bir büyük iştirak bulunmayabilmektedir. Burada «kavim» kelimesini, «Boy» mânâsıyla kullanmaktayız. Muhtelif Avrupa, Afrika ve Asya kavimlerinin, akrabâ oldukları halde, başka başka diller kullandıklarını biliyoruz. Türk kavimleri de böyle midir? Bir Kırgız, bir Özbek, bir Türkmen vs. değişik, Türkçe olmayan bir lisan mı kullanmaktadırlar? Hayır! Bütün bu Türk boyları, kavimleri ve aynı kültürü değişik tezâhürlerle yaşayan bu insanlar esâsı aynı olan bir tek dil kullanırlar: Türkçe. Dolayısıyla Türkçe, târihte «millet dili» olma şerefini kazanmış en eski dildir. Yazılı vesikalarımız, bütün azlıklarına rağmen bu hakikati ortaya koymaya kâfidir. Bilge Kağan, Orhun Kitâbeleri'nde bir millete seslenmektedir. Kutadgu Bilig'de üstün bir devlet şuûru sergilenmektedir. Diyebiliriz ki Türkçe, târihte ilk defâ millet dili hasiyetini kazanan dildir. Tabiatıyla mahallî şive farklılıkları burada mevzûa girecek bir husus değildir.

Birinci cepheyi, yâni Türkçenin millet dili oluşuyla millet fikrini ifâdedeki bu muhteşem tablosunu çizdikten sonra, şimdi daha iç yapıya geçerek: Acabâ Türkçe nasıl bir dehânın mahsûlüdür? Türkçe ile, Türk düşünce tarzı nasıl ortaya konur? Türk Milletinin vasıfları Türkçeye nasıl akseder? Türkçedeki mantikilik ile Türk milletinin düşünceleri arasında nasıl bir bağ vardır? Yâni işin düşünce tarzı, millet felsefesi Türkçeye nasıl akseder? Şimdi de bunu, asıl konumuzu incelemeye başlayabiliriz.

Türk Milletinin Temel Vastıfları

Türk dünyâ görüşüne göre, Türk insanının telâkkisine, felsefesine göre şu değerler Türk milletinde eskiden beri toplanmıştır ve devam etmektedir :

Hem kesâfet, hem yüksek değer bakımından bunların birincisi : **Nizam fikri**'dir.

Gerçekten Türk cemiyeti de, Türk insanı da nizam fikrine bağlı bir beşer grubunu temsil eder. Dolayısıyla nizam fikrini ifâde eden zenginlik, baştanberi dilimize de aynen aksetmiştir. **Türk Töresi** târihi devirlerden beri, kendisini gösteren bir **nizam** fikrinin ifâdesinden başka bir şey değildir. Türk dünyâ görüşünün hemen töreyi, nizâmı, nizam fikrini hatırlatması boşuna değildir. **Çünkü bu nizam fikrini, kâinâtın nizâmına paralel bir mânâda düşünebilirsiniz.** Biliyorsunuz Allah'ın yarattığı en büyük nizam kâinat nizâmıdır. Bu, güneşin dönmesi, dünyânın, yıldızların bu boşlukta büyük âlemler hâlinde, bir milim şaşmadan ebedî hareketlerine, devirlerine devam etmeleri hâlidir. İşte Türk nizam fikri de âdetâ onun yeryüzüne, insanlar arasına indirilmiş bir şeklinden ibârettir. Türk, kendi milleti içinde de, gittiği ülkelerde de dâimâ bu **ilâhî nizâmın âdetâ bir örneğini** ortaya koymuştur.

Türk kültürünün ikinci büyük ve dikkat çeken değeri : **Devlet fikri**'dir.

Nizam temin eden bir büyük vâsita olarak devletin varlığı su yüzüne çıkar. Türk milleti, devlet fikrinde çok yüksek bir merhaleye erişmiştir. Onun içindir ki, târihte, ikibin senedir tek bir gün devletsiz kalmamış ve inşallah kalmayacak olan tek millet Türk milletidir. İki bin yılda, kurduğu devletlerde bir takım kesintiler olmuş; fakat Türk ne yapmış yapmış muhakkak devletini ayakta tutmuştur. **Devlet** fikrinin ulviliğini kelimelerle de ifâde eden bir büyük dille karşı karşıyayız.

Başlangıçta «devlet» kelimesinin Türkçedeki karşılığı, ilk ortaya çıkan şekli : «**KUT**» idi. Bugün de kullandığımız «**kutlamak, kutlu olmak**» tâbirleri buradan geliyor. Deminki söylediğim Kutadgu Bilig, «**Devlet Olma Bilgisi**» mânâsını bu kelime-den almaktadır.

Türk devlet fikrinde bâriz olan husûsiyet şudur: **Devlet mukaddestir**. Her şeyin üstündedir. Bu, yalnız siyâsî mânâda değil, cemiyet hayâtı bakımından da böyledir. Çünkü Türk insanı saâdeti, mes'ûd olmayı ancak devlet içinde almakta görür. Devleti olmayan bir Türk, muhakkak bedbahttır. Bu sebeplerdir ki «Kut», «devlet» mânâsından başka «saâdet» mânâsına da gelmektedir. Bu mânâ, devlet mânâsının içinde mevcuttur. «Kutlu olsun» derken aynı zamanda saâdet ve ikbâl dileyişimiz oradan gelir.

Daha sonra İslâmiyet'i kabûlümüzü müteâkip Arapça «devlet» kelimesini almışız. «Kut»un yerine «devlet»i ikâme etmişiz; fakat ona da aynı mânâyı vermişiz. Çünkü Türk'ün devlet fikri değişmez. Türk, ferdî saâdeti de, devletin kutsallığında, yüceliğinde görür. Nitekim o, hem devletine «devlet», hem de sevgilisine «devletli» demiştir. Bu, Türk'ün devletten ayrı bir saâdet düşünmediğinin en büyük delilidir.

Belki hatırlayacaksınız, bir vesile ile söylemiştim. 1982 Anayasası yapılırken, biliyorsunuz 1960 Anayasası'nın mahzurları giderilmeye çalışılıyordu; anayasayı hazırlayan hey'et, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi çeşitli çevrelerden fikirler istedi. Fikir adamları, hukukçular ve muhtelif ihtisas erbâbı cevap vermek için hayli çalışmalar yaptılar. Hiç unutmuyorum. Bu çalışmalar sırasında biz de fikir adamları olarak bir toplantı yaptık. Burada hukukçularla bizim aramızda bir fikir ayrılığı çıktı. Biz diyorduk ki, yeni anayasamıza devletin mukaddesliği konsun. Hukukçular :

«— Hayır! Devlet hiç bir yerde mukaddes olamaz. Modern, Batılı anlayışa göre devlet, cemiyete hizmetle mükellef bir teşkilâttır. Kutsallığı da nereden çıkıyor?»

dediler. Bu ihtilâfı aramızda çözemedik. Münâkaşalı vaziyetiyle hazırladığımız tasarıyı yukarıya gönderdik. Fakat çok şükür, sonunda gördük ki, 1982 Anayasası'nın birinci satırı: «**Mukaddes Türk Devleti...**», «**Kutsal Türk Devleti...**» diye başlamaktaydı. Yâni Türk devletinin kutsallığı, bugün en milli olan Anayasamıza da, işte bu sebeple ve ilk defâ aksetmiştir.

Türk kültürünün üçüncü büyük değeri: **Devlete itâat**'tır.

«Devletine âsî olanı Tanrı sevmez» sözü, bir Türk destan cümlesidir değerli arkadaşlarım... Devletine âsî olanı Tanrı sevmez!.. Ne zaman devletimize âsî olmuşsak Türk cemiyeti o za-

man sarsılmıştır. Ama devletin buyruklarına itâat etmeyi en üstün faziletlerden saydığımız zaman, hem devlet yücelir, hem de millet, fertleri ile o yüceliğe iştirak eder.

Türk kültürü bakımından dördüncü üstün değerimiz : **İstiklâl fikri**'dir.

Türk, nasıl olmuş da kaç senedir devletsiz kalmamıştır? İstiklâlsiz yaşanmaz fikrine sâhiptir de ondan. Son devletimizin **İstiklâl Marşı** bu yüzden :

Hakkıdır Hakka tapan milletimin istiklâl

sözleriyle müzeyyendir. Atatürk bu sebeple : «**İstiklâl ve hürriyet benim karakterimdir**» demiştir.

Türk milletinin beşinci büyük değeri : **Gerçekçilik**'tir.

Hareketlerine bakarak, milletimize çok defâ «**pratik millet**» denir. Aslında bu, pratiklik değil, gerçekçiliktir. Türk milleti o kadar gerçekçidir ki, nerede nasıl hareket edeceğini, nerede durması lâzım geldiğini herkesten iyi bilir. İstiklâl Harbi sonunda durduğumuz noktalar, bu gerçekçiliğin hudutlarını çok iyi gösteren bir keyfiyettir.

Türk dünyâ görüşünün altıncı husûsiyeti : **Cemiyetçilik**'tir. İcâbında ferdin, kendisini cemiyet uğrunda fedâ edebilmesi keyfiyetidir. Dünyânın en aziz şehitlerinin Mehmedçiklerden meydana gelişi, o rûhun tecellilerindendir. Şehâdet, aynı zamanda ferdin, cemiyet uğruna kendisini verebilmesidir. **Mustafa Kemal'in Çanakkale'de** : «**Ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum**» diyebilmesi, bu meziyeti iyi bilmesinden, milli faziletleri tanımasındandır. Çanakkale'de Mehmedciğin üç dakika sonra öleceğini bile bile düşman üzerine yürüyüşü, imânı yanında, ferdiyetçiliğini, cemiyetçiliğe fedâ edişine de delildir.

Türk dünyâ görüşünde yedinci husûsiyet : **Adâlet fikri**'dir. Müthiş bir adâlet fikri...

İnsanlar arasında adâlet, milletler arasında adâlet...

Bütün târimizde belki en büyük faziletlerimizden birisi olduğu halde adâletimiz, geri tepen bir silâh gibi, yabancılar tarafından en büyük milli kusûrumuz olarak muâamele gören bir yönümüzdür. Bir büyük imparatorluktan geliyoruz. Bu İmparatorluk dağıldığı zaman aynı coğrafyada 25-26 devlet ortaya çıkmıştır. Bu demektir ki, o büyük devlet, kanatları altın-

da 26 devleti 600 sene saklamış; beslemiş, büyütmüş ve dağıldığı zaman ortaya çıkma şartları hazır olmuştur. Fakat bu devlet-çikler, o büyük devletin ana kaynağı olan Türklüğü ve Türkiye'yi mütemâdiyen tırtıklamakta, bir şeyler koparmaya uğraşmakta ve meselâ Bulgaristan'da Türk'ün adını değiştirmektedirler. Böylece bunlar Türk'den gördükleri âdil muâmeleye rağmen, bugün faziletsizlik, adâletsizlik örnekleri vermekte ve Türk'ün adâlet anlayışını anlayamadıkları gibi, bunu bir zaafmış gibi de görmekte, göstermeye çalışmaktadırlar.

Türklüğün sekizinci ve çok mühim bir vasfı da fevkalâde yüksek bir mülkiyet duygusuna sâhip olmasıdır.

Dokuzuncu husûsiyeti, istiklâlin yanında hürriyet ve demokratik ruh vasfına sâhip olmasıdır.

İzâha muhtaç olmayan maddeleri müsaadelerinizle sâdece zikrederek geçeyim.

Türklüğün onuncu yüksek husûsiyeti, Kadın - Erkek eşitliğine verdiği ehemmiyettir. Bilinen ilk devirlerden beri bu iki cins savaştan ev işlerine kadar âdetâ aynı boyunduruğa koşmuş iki arslan gibi dâimâ yan yanadırlar.

Türk dünyâ görüşünün on birinci büyük değeri: Vatan duygusudur. Vatan birliğidir. Vatanın ehemmiyetidir. Vatanın verilmezliğidir. Bu, bütün târih boyunca ispat edilmiş bir keyfiyet olduğu gibi, san'atımıza, fikrimize de aksetmiştir:

Edemem terk Fuzûlî, ser-i küyun yârin
Vatanımdır, vatanımdır, vatanımdır, vatanım

Bu büyük Türk şâiri, sevgilisinin mahallesini ifâde ederken bile vatanın nasıl terkedilemez bir şey olduğunu en veciz bir san'at gösterisi hâlinde karşımıza koymaktadır.

On ikinci millî faziletimiz, Türk milletinin Ordu - Millet olmasıdır.

Hiç bir millette, «Ordu» ile «Millet» bizdeki kadar aynileşmemiştir. Bir tek misâl kâfidir: Hiç bir millette bir «Mehmedcik» tipi yoktur. Onun içindir ki, büyük bir şâirimiz: Her millette bir meçhul asker anıtı vardır; fakat Türk milletinin meçhul askeri yoktur; mâlûm askeri vardır; kendisi ile, mezârı ve yaptığı işlerle meydandadır: Mehmedcik, yâni topyekûn Türklük...» demiştir.

Yahyâ Kemal :

«Ordu milletlerin en çok döğüşen en sarpı»

derken çok haklıdır. O kadar ki, değerli gençlerimiz, «Ordu» kelimesi Türkçede hem «ordu, asker, karargâh» mânâsına, hem de «millet, kavim, köy, kasaba» mânâlarına gelir. O derece bir kaynaktan türemiş iki unsurdur.

Bir husûsu hiç aklınızdan çıkarmayınız sevgili gençlerimiz. Bizim bu yüksek değerlerimiz çok defâ aleyhimize tecelliler göstermiştir. Bizim on üçüncü vasfımız da böyledir: **Türk milleti tokgözlüdür.** Büyük devlet adamımız Bilge Kağan, daha 8. asırda taşâ hakk ettirerek «**Bunu unutma..**» diyor ve «**Türk milleti gözün toktur! Bir doysan, bir daha açlık düşünmezsin**» diye ebedî bir ikazda bulunuyordu.

Türk dünyâ görüşünün on dördüncü vasfı, her devirde fevkalâde zengin bir **din kültürü** ve **dini hayâtı** bulunmasıdır. Dolayısıyla her devirde çok zengin bir din terminolojisine sâhip olmuşuzdur.

On beşinci vasfı: **Tabiilik**'tir. Türk milleti, demin söylediğim kâinatın ilâhî nizâmından aldığı nizam fikrinin yanında, **âdetâ tabiat düzenine uygun bir hayat yaşamayı kendisi için bir düstur edinmiştir.** Bu hâli dilinden mûsikisine kadar rahatlıkla tesbit edebiliriz. Yer yüzünün en tabii ve insan sesine en yakın mûsikisi bizimkidir. Bu yüzden bir çok değerli rûhiyatçının bildirdiği gibi, delilerin tedâvisinde Batı müziği hiç müessir olmamakta; fakat Türk mûsikisi bu hastalara tatbik edildiği zaman **ilâç tesiri** göstermektedir; çünkü, karakteri insan tabiatına son derece uygundur. Bizim mîmârimizi, şehirlerimizi ele alınız. Göreceksiniz ki o âbideler, tabiat içerisinde, bir tepenin yanında âdetâ tabiatın bir fışkırmasından ibârettir. Mâbedlerimiz ulu ağaçlarla sarmaş dolaştır. Hiç bir mîmârîde taşla, mîmârî ile yeşilin, tabiatın bu derece sarmaş dolaş olduğu görülmez. Başta içinde bulunduğunuz bu medrese olmak üzere bütün eserlerimize bakınız, son derece **tabii bir güzellik** içerisinde dirler. Sizi rahatsız eden derin girinti - çıkıntılar değil; sâdelikte, tabiilikte güzellik ihtisâmına ulaşmış —diğer san'atlarımız gibi— fevkalâde yüksek bir mîmârimiz vardır.

Türk dünyâ görüşünün belirtebileceğim on altıncı husûsiyeti: **Kâinattaki âhenge uygun bir kültür âhengine sâhip ol-**

masıdır. Türk milli kültürü, birbirinden uzak, ayrı tellerden çalan altı değer etrafında toplanmaz. Hepsi birbiriyle yakından ilgilidir. Dili, mimârisiyle; mimârisi, mûsikisiyle, örf ve âdetiyle; örf ve âdeti diniyle paralel giden, birbiriyle bütünlük teşkil eden bir âhenk içinde bulunmaktadır.

Dünyâ görüşümüzün on yedinci temel değeri : **Türk insanının son derece mülâyim yaratılıştadır.** Yumuşak başlı bir insan tipine mâlikiz. Deli-dolu, asan-kesen, insanları arslanlara parçalatıp zevkle seyreden, engizisyona ve müstebitlere kul köle olan bir millet değiliz. Biz yumuşak huylu bir milletiz. Onun için Türkçede : «**Ensesine vur, elinden ekmegini al**» diye zikredilen insan tipi aslında bu milletin kendisidir. Bu bakımdan ben bu milleti yarı meleklerle benzetirim. Ama diyeceksiniz ki, bu şeytanlar dünyasında keşke tam şeytan olsaydık; bu fenâlıklar dünyasında bize fenâlık yapmak isteyenler bu fırsatı bulamazlardı!.. Fakat bu ayrı bir mesele.

Dünyâ görüşümüzün on sekizinci vasfı : **Târih fikrine sâhip olmasıdır.** En karanlık günlerde bile, siz aziz gençler başta olmak üzere, Türk fertleri olarak Türk târihine mürâcaat ederiz. Bugün sağlam kalmış olan nesillerimizde müthiş bir târih şuûru vardır. Târihlerini bilmezler, ama şuûru vardır. **Bilmezler, çünkü biz onların önüne doğru dürüst bir târih yazıp koymadık.** Buna rağmen müthiş bir târih fikri mevcuttur. Bugünün gençliği tâ Orhun Âbideleri'nden, Dede Korkut Hikâyeleri'nden, Kutadgu Bilig'den ilham alıp canını verebilecek bir durumdadır.

Nihâyet, dünyâ görüşümüzün on dokuzuncu vasfı : **Millî şuur bakımından, târihi devirler boyunca büyük kâbiliyet göstermemizdir.**

Eğer milli şuûru kaybettirilmemiş, ondan zorla koparılmamışsa, Türkler kadar milli şuûru kuvvetli bir başka topluluk tasavvuru hemen hemen imkânsızdır.

Bir kaç günden beri, bir gazetede Faik (Türün) Paşa'nın hâtıraları çıkıyor. Evvelki günkü nüshasında Paşa diyor ki : «**Kore'de cemselerle, ciplerle ileri hatlara giderken bile, birliklerimiz, derhâl bayraklarını çekerler, öyle yürürlerdi. Her yeri Türk bayrakları ile doldururduk. Kunuri'de vs. de. zafer kazandığımız zamanlar Türkiye'den bize âdetâ bayrak yağdı. Bu hâl,**

artık askerliği de iyi beceren Amerikalıların dikkatini çekti. Bir Amerikan generali bizi ziyâretinde : «— Sizin bayrak sevginize hayran olduk. Bizim birlikleri arasanız, belki bir bayrağı zor bulursunuz.» demiştir.»

Paşa : «Ancak bu harpte onlar da bayrak sevgisinin kıymetini anladılar. Ve sonradan kendi aralarında bu fikri işlemeye başladılar» diyor.

*
* *

Hayat Felsefemizin Dilimize Akisleri

Belli başlı husûsiyetleriyle böylece hulâsa edebileceğimiz Türk dünyâ görüşü, hayat felsefesi acabâ dilimizde nasıl akisler bulur?

Son olarak bu bahisle mevzûu toparlamaya çalışayım.

Umûmî bir bakış atfedildiği zaman, Türkçe, dünyânın en riyâzî mekanizması olarak karşımıza çıkar. Türkçe, sanki bir insan topluluğunun ortaya koyduğu bir dil değil; **irfânî olan** bir âlimler hey'etinin, ilâhî kudretten de yardım alarak kılı kırk yararcasına uzun çalışmalar sonunda ortaya koydukları, en mükemmel kompitür mekanizmalarına sâhip bir dildir.

Acabâ bu dilin belli başlı vasıfları nelerdir ve demin saydığım değerler bu dilin içinde nasıl yer alırlar? Bunu, sırayla ve başlıklara temas ederek kısaca arz edeyim.

Dil, milletlerin kâinâtı seslendirme tarzlarıdır. Her milletin kendisine mahsus bir kâinâtı seslendiriş tarzı mevcuttur. Onun için her milletin kendisine âit bir lisânı olmuştur.

Türkçenin, kâinâtı seslendirirken karşımıza çıkan ilk husûsiyeti : **Ses dünyâsı** yapısıdır; **fonetik** yapısıdır. Acabâ Türkçenin fonetiği nasıldır ve milli dünyâ görüşümüzle nasıl bir paralellik arz eder?

Dünyâda iki çeşit dil vardır :

1. **Konsonantlara dayanan diller** (Sessiz harflere dayalı diller)
2. **Vokallere dayanan diller** (Sesli harflere dayalı diller)

Vokallerle konsonantlar arasında bâriz farklar vardır. Sizi

bir dil dersi havasına sokmadan, yormadan anlatmak gerekirse o farkları şöylece arz edebiliriz.

A — Vokaller, dilin en kâbiliyetli sesleridir. Konsonantlar, vokallere nazaran dilin kâbiliyetsiz sesleridir. Bir kere vokallerin hepsi sedâlıdırlar; yâni, duyulacak sedâyı ses tellerinin titreşiminden alırlar. Konsonantlar ise duyulacak sedâyı hep ses tellerinden almazlar; birçoğu hava akımının, ağız boşluğunda şuraya buraya çarpmasından, sürtünmesinden alır. Meselâ A vokali, aaaaaa!.. dediğimiz zaman ses telimizin titreşiminden meydana gelen sesi bize nakleder. Buna mukâbil t, te dediğimiz sesi, sürtünme ve çarpmadan elde edersiniz. Demek ki sedâlı, **vokal sesler tabiiyetten, diğerleri çarpma - sürtünme çetinlik ve çirkinliğinden doğarlar.**

B — Vokaller açık bir yolda teşekkül ederler. A dediğiniz zaman, i dediğiniz zaman ciğerlerden dudaklarınızın ucuna kadar ses yolunda hiç bir kapantı olmaz; bir tıkanıklık bulunmaz. Buna mukâbil konsonantlar **kapantılı** seslerdir. Ses yolunun bir yerinde mutlakâ bir kapantı meydana gelir. O kapantı açılırken konsonant teşekkül eder. Bu itibarla da vokaller daha kâbiliyetli seslerdir.

C — Sayılan vasıfları itibâriyle, vokalleri **sürekli çıkarmak** mümkündür. Çünkü açık yolda teşekkül ederler. Sesini de, ses telinin ihtizâzından alırlar. Meselâ A sesini istediğiniz kadar aaaaaa!.. diye uzatabilir, kısaltabilirsiniz. Bundan dolayı müzik, beste; güftenin, dilin vokal noktalardan uzatılıp kısaltılması, yükseltip alçaltılması demektir.

Melodi, vokallerin uzayıp kısalma, tizleşip pesleşme kâbiliyetinden başka bir şey değildir. Eğer vokaller olmasaydı **müzik de olmazdı.**

Demek ki bütün bu vasıfları itibâriyle vokaller, dilin, en müzikal sesleridir. Bu sebeple, ses san'atkârlarına eşlik eden gruplara «**vokal grupları**» denir.

İşte, dünyâ dillerinin bir çoğunda konsonant hâkimiyeti, zenginliği ile karşılaşırken, pek azında vokal zenginliği görülür.

Ve işte Türkçe, ses yapısı ile **Vokal seslere dayalı** bir dildir. Türkçede 8 - 9 vokal ses varken, meselâ Arapçada 3 tâne vokal ses vardır. Vokal zenginliği Türkçeyi aynı zamanda bir

«mûsıkî dili» hâline de getirmiştir. Kendi tabiîliğini mûsıkîmize de kazandıran dilimiz, yabancıların büyük hayranlığını kazanmış durumdadır. Geçen seminerde bahsettiğimiz Vasfi Rıza Zobu'ya âit bir hâtırayı burada tekrar anlatmak isterim¹.

Vasfi Rızâ Bey İngiltere'de meşhur İngiliz san'atkârı Lawrens Olivye ile bir tercüman vâsıtası ile görüşmektedir. Bir aralık büyük İngiliz artisti tercümanı azarlarcasına;

«— Sen sus» diyor. «Ben Vasfi Bey'in söylediklerini anlamıyorum; ama hayâtımda böyle güzel bir mûsıkî dinlemedim...» Bunun sebebi, Türkçenin vokallere dayanan bir dil olmasıdır. Türkçe takır-tukur sesler veren bir dil değildir. Her gün caddelerde, meydanlarda çeşitli milletlere mensup turistler görürsünüz. Anlamadığınız diller de olsa bir onların dillerine, bir de Türkçenin akıp giden mûsıkisine bakın, aradaki farkı anlar-sınız. Bu tabiîlik, bu kolaylık ve yumuşaklık aynen biraz önce söylediğim millî değerlerin dilimizdeki ifâdesini vermekten başka bir neticeye ulaşmaz.

Türkçe, vokal rahathlığının yanında, târihî gelişmeden önce, çekim sırasında da gittikçe yumuşamaya doğru meyleden bir dildir.

«Ayak» deriz; ama, «sen ayaka kalk» demeyiz, «ayağa kalk» deriz. «Çiçek» deriz; fakat «çiçeği bana ver» demeyiz, «çiçeği bana ver» deriz. Buradaki K sertliğini Ğ yumuşaklığına çevirir, geçici de olsa kelimeyi yumuşatmaktan vazgeçmeyiz.

Görüyorsunuz ki, Türk milletinin yumuşaklığı, diline de aynen aksetmektedir.

Târihî gelişme de böyle olmuştur. Dil, zaman içinde akıp duran bir nehir gibi giderken, ses değişikliklerine uğrar. Târih boyunca, Türkoloji'de gördüğümüz ses değişikliklerinde mütemâdiyen bir sedâlaşma, bir yumuşama meyli görülür.

Eskiden Türkler, «Til» derlerdi. On üçüncü asırdan bu tarafa «Dil» diyoruz. Eskiden «todmak» derlerdi, bugün «doymak» diyoruz. Hattâ eskiden, daha «todmak, tomak» devrindeyken yapılmış bir kelime bugün «tok» olarak karşımıza çıkar. «Do-yarız»; fakat, doyduktan sonra «dok» olmamız lâzımken «tok»

¹ Kubbealtı Akademi Mecnûası; Yıl: 14, Sayı: 4, Sh: 44; «Türk Millî Kültürü ve Dünya Görüşü Üzerine» adlı makâle.

oluruz. Çünkü bu kelime «t» devrinde yapılmıştır. Türk, eskiden «kelmek» derdi, sonradan «gelmek» dedi; eskiden «Kün» derdi, sonra «gün» demıştır. Böylece, Türkçedeki yumuşama eğilimi mütemâdiyen, târih boyunca devam eder.

Değerli arkadaşlarım,

Bu temâyül, yalnız Türkçe kelimelerde kalmaz, yabancı dillerden aldığımız kelimelerde de kendisini hissettirir. Fars, «Gol» der, biz onu «Gül»e çevirmişiz. Yine Acem «Gofte» der, biz onu «Güfte» yapmışız. Bizim «Bülbül»ümüz, onlarda «Bolbol»dur. Görüyorsunuz ki, Türk'ün yumuşatıp âhenkleştirme ve sedâlaştırma temâyülü, aynen, târihi gelişmelerde de kendisini ortaya koymaya devam eder.

Hepinizin Dilbilgisi derslerinde görüğünüz «ses uyumu» hâdisesi, yumuşatma vak'asını güzelleştiren çok mühim bir faktördür ve dünyânın hiç bir dilinde mevcut değildir. Türkçede, vokallerin kelime içinde bulunuşu bir nizâma, konsonant ve vokallerin yerleri ise bir başka nizâma tâbidir. Yine, konsonantlarla konsonantların yan yana gelişlerinin de kâideleri vardır.

«— Bu, çiçektir.»

cümlesinde «t» sesini kullanırız.

«— Bu, güldür.»

derken ise «d» sesiyle konuşuruz. Sevgili gençler, bu hiç bir dilde mevcut değildir. Görüyorsunuz, geçici olarak dahî olsa, kelimeler içinde âhengi, yumuşaklığı, kolaylığı sağlamak bakımından ses dünyamız son derece zengin ve bize benzer. Yahyâ Kemal'in «Bize benzer o kâinat akmış» dediği gibi; felsefemize, dünyâ görüşümüze benzer bir ses dünyâsı ile karşı karşıya bulunuyoruz.

*
* *

Acabâ, Türkçenin kelime dünyâsına bakınca manzara nedir?

Kelime dünyâsına bakınca da ilk dikkatimizi çeken husus, yine matematik bir mekanizmanın hâkim oluşu keyfiyetidir.

Kökler vardır, ekler vardır; öyle düzenli bir şekilde yan yana gelir, öyle terkipler yapar ki; bu akıl almaz sağlamlık ve güzellik karşısında büyük bir şaşkınlık içinde kalırsınız.

Kelimeler dünyamızda ikinci husûsiyet, ihtiyaç duyulduğu takdirde, her devirde dışarıdan alınan mefhumları karşılayacak **zengin bir kelime kadrosuna** sâhip olunmasıdır. Bunun en tipik misâli büyük din kitaplarının Türkçeye rahatlıkla tercüme edilebilmesidir. Türkler, İslâmiyet'den evvel **Budizm**'i de kabul etmişlerdi. Budizm büyük bir dindir; son derece mânevî - mücerret kavramlar taşıyan geniş bir kadrosu vardır; alelâde, basit bir din değildir. İşte, zaman zaman bilgisizlik sâikiyle göçebe zannettiğimiz Türkler, İslâmiyet'ten önceki o devrede Budizm gibi bir dinin kitaplarını aynen, kelime kelime Türkçeye tercüme edebilmişlerdir. Bununla da kalmamışlardır. Onuncu asırda müslüman olmuşlardır. İslâmiyet gibi dünyânın en büyük dinini ve **Kur'ân-ı Kerîm** gibi dünyânın en büyük kitabını bin senedir Türkçeye aktarmaya devam etmektedirler. Bu, dilimizin kelime hazinesi bakımından ne kadar zengin, **Türk rûhunun mânâlar idrâkinde ne kadar kâbiliyetli olduğunun en tipik bir ifâdesinden başka bir şey değildir.**

Kelime dünyamızın üçüncü husûsiyeti (ses dünyamızda olduğu gibi), **Kıyâsiliğin hâkim oluşudur**; gayr-i kıyâsîlik yoktur. Yâni istisnâlar pek yoktur. **Kâide dışılık** pek bahis konusu değildir.

Dünyânın en büyük dilleri olarak Hind - Avrupa dilleri kabul edilir. Kelime hazinesi ve medeniyet bakımından bugün ileridirler; fakat **bütün Avrupa dillerinde âdetâ bir kuralsızlıklar hâkimiyeti vardır.** Bir fiil çekimini öğrenip başka fiilleri de öyle çekmeye kalkarsanız aldanırsınız. Onların başka kâideleri vardır. İstisnâ, istisnâ, istisnâ... Eski tâbirle gayr-i kıyâsîlik denilen dâimi istisnâlarla karşılaşrsınız. Halbuki Türkçede büyük bir kâideler hâkimiyeti, yâni kıyâsîlik vardır.

Türkçede «eklemeli» bir dil yapısı vardır. «**Eklemeli dil**» demek, kelimelerin sâbit kökler ve ona ilâve edilen eklerden meydana gelmesi demektir. Kökler hiç değişmez, «**Gö**» (göz) kökü vardır. Ondan «**z**» ile isim yaparız: **Göz**. Ondan sonra «**lük**» eki getiririz: «**Gözlük**» olur, âlet ismidir; bir önceki organ adı idi. «**Çü**» eki getirilir, meslek adamı adı, «**gözlükçü**» olur. «**Gözlükçü-lük**», o mesleğin icrâcısı olur vs... Ama «**göz**» hiç değişmiyor. Böylece bir kökten türeyen kelimelerin akrabâlığı dâimâ gün ışığındadır. Dünyânın hiç bir dilinde bu manzarayı görmezsiniz. Arapçayı alın, k-t-b, «yazmak» kökünden, kâtip

yapar, mektup, kitap, kütüp, gibi kelimeler yapar. Bunlar arasında benzer unsurlar olmakla berâber, her biri ayrı bir kalıptadır. Farsçayı alın! **Diden**, görmektir, **dide**: gözdür; gören'e «**bin**» der. «**Dürbin**», «**uzağı gören**» mânâsına gelir. Yâni köklerle dayanan kelime âilelerinin böyle gün ışığında olması yalnız Türkçede vardır. Bu da Türkçedeki **açıklığın, tabiiliğin, vuzûhun, berraklığın** başka bir numûnesidir.

İki çeşit kök vardır :

İsim kökü,

Fiil kökü.

Hareketleri karşılayan kökler fiil kökleridir. Meselâ «**demek**»teki «**de**» kökü (demek, diyecek, desin vs... deki «**de**» kökü), fiil köküdür. Buna mukâbil isim kökü vardır, «**baş**» kökü gibi... Ancak bir kökten öbürüne geçişi sağlayan işlek köprüler vardır. «**Baş**» isim köküdür ama, bundan hemen fiil yapabiliriz : «**Baş**»tan **başlamak**, tekrar fiil yapar : **Başlanmak**; ama canım ister tekrar isim yaparım : **Başlangıç** gibi...

Yâni bu iki türün arasında dâimî bir riyâzî geçiş mevcuttur.

Mâdem ki, Türk felsefesi nedir diye konuşuyoruz. Türkoloji araştırmalarına göre, bu iki kökten fiil kökleri daha aslı ve daha eskidir. Bu demektir ki, Türk milletin hayat telâkkisinde **hareket önce**, nesne ve varlıklar sonra gelir. Türkler **kâinâtın bir hareket ve enerji manzûmesi** olduğunun şuûruna asırlar öncesinde, daha bu dili ortaya koyarken varmış, üstün bir kavim durumundadırlar.

Hele ekler sistemi, inanılmaz bir düzeni ifâde eder. Türklerin dünyâ görüşlerinde başta gelen nizam fikrini, Türkçedeki köklerle eklerin birleşmelerinde bütün açıklığıyla görebiliriz.

Ekler ikiye ayrılır : Yapım ekleri, çekim ekleri :

Yapım ekleri dörde ayrılır :

1. İsimden isim yapma eki,
2. İsimden fiil yapma eki,
3. Fiilden isim yapma eki,
4. Fiilden fiil yapma eki diye ve hiç bir boşluk bırakmaz.

Sonra çekim ekleri :

1. İsim çekim ekleri,
2. Fiil çekim ekleri diye ikiye ayrılır.

Bu ekler, hiç bir dilde mevcut olmayan fevkalâde bir zenginliktedir. Bu zenginliğin içinde, âdetâ milyonlarca vâsitanın gelip gittiği bu büyük yolda, hiç bir trafik kazâsı olmaz. İsim eki fiilin yerine, fiil eki ismin yerine geçmez, birbirine karıştırılmaz. Böylesine büyük bir âhenk vardır. Batılı âlimler bu sebeple demişlerdir ki, yeryüzündeki bütün dil âlimlerini bir araya getirseniz, onlara deseniz ki :

— Siz bu ilminizle oturun, günlerce aylarca çalışın ve hiç bir kusûru olmayan, dünyânın en mükemmel dilini yeniden yapın, yaratın! Bu da meselâ ileride **Birleşmiş Milletler dili** olsun.

Evet, demişlerdir ki : «Eğer işte böyle bir hey'et kurulsa, bunlar çalışıp çabalasalar, sonunda bir dil ortaya çıksa, bu dil dahî Türkçe kadar mükemmel olamaz.» Bunlar Batılıların fikridir değerli arkadaşlarım.

Müşahhas bir misâl arz edeyim.

Meşhur Fransız Türkolog Prof. Jean Deny, vaktiyle bir Osmanlıca gramer kitabı hazırlamıştı. Bu eser Fransa'da neşredilen en derli toplu Türkçe gramer kitabıdır. Jean Deny, tanınmış bir ilim adamı idi. Eseri büyük akisler uyandırdı. Kitap hakkında tanıtma ve tenkit yazıları yazıldı. Bu yazılarda ortak taraf Mösyö Jean Deny'nin büyük bir eser ortaya koyduğu husûsu idi. Tebrikler yağıyordu. Ancak yazılarda yine müşterek olarak bu eserin bir kusûru olduğu, onun da «**lüzûmundan fazla mantıkî**» oluşu ileri sürülüp tenkid ediliyordu. Jean Deny'nin bu tenkidlere verdiği cevap şâyân-ı dikkattir :

«— Biz Fransızlar için kitabımın lüzûmundan fazla mantıkî olduğu doğrudur. Ama ne yapayım ki o, benim değil, Türkçenin mantığıdır» demiştir.

İşte bu yapım sistemi böyle bir mantıkilik, tabilik arz eder.

Türk dünyâ görüşünde mülkiyetin büyük ve mühim bir yer işgâl ettiğini söylemişim. Dünyânın hiç bir dilinde mülkiyet ifâdesi Türkçe kadar sağlam değildir.

Değerli arkadaşlarım, bu sebeple, mülkiyetsizlik demek olan komünizm karşısında bütün dünyâ komünist olsa, Türk milleti, millet olarak komünizmi benimseyemez. Ferdi mülkiyeti kaldıran komünizm fikri, Türk insanının mülkiyet şuuru karşısında, tabii şartlarda dâimâ iflâsa mahkûmdur. Mülkiyet, Türk

dünyâ görüşünde etle-deri kadar birbirine yapışıktır. Dildeki mülkiyet ifâdeleri de bu nisbette zengindir :

Ahmed'in kız, bir şekil;

Ahmed'in kızı, ikinci şekil;

Ahmed kızı üçüncü şekildir. Üç türlü mülkiyet ifâdesi vardır. Bu zenginlik diğer dünyâ dillerinde yoktur. Bunlar arasında asıl mülkiyet : **Ahmed'in kızı** şeklidir ki, **Ahmed'den sonra «-in», kız'dan sonra «-ı» eki alır.** Bu ise hiç bir dilde mevcut değildir. Diğer dillerde bu hâl sıfat tamlaması vs. ile ifâde edilirken, bizdeki : «Benim kızım, senin kızın, onun kızı, bizim kızımız, sizin kızınız, onların kızları» gibi, her iki unsuru da ek alan mülkiyet kudreti hiç bir devirde ve dilde bulunmamıştır. Onun içindir ki en müşkül hallerde dahî, Türklük «**mülkiyet**» duygusunu kaybetmemektedir.

*
* *

Yukarıda saydığım dünyâ görüşü değerlerini aksettiren bu mübârek dilin, bu düşünce tarzını ifâde vâsıtasının **cümle yapısı** acabâ nasıldır? Biraz da o konu üzerinde duralım.

Biliyorsunuz. **Cümle yapısı kelimelerin örgüsünden ibâret** tir. Kelimeler yan yana gelir, kelimeden daha büyük grupları ve cümleleri meydana getirir. Ama bu iş de büyük bir kânunlar nizâmı içinde vukû bulur; gelişigüzel bir şekilde meydana gelmez, bize üstün bir manzara seyretme imkânı verir.

Türkçe cümle yapısının birinci temel kânûnu şudur; ki «Türk düşünce sistemi»ni de işte buradan çıkaracaksınız : Yan yana gelen unsurlar arasında «**asıl unsur**» vardır, «**yardımcı unsur**» vardır. Belli başlı dünyâ dillerinin aksine Türkçede «**asıl unsur**» sonra gelir, «**yardımcı unsur**» önce gelir. Başta gelen unsur yardımcı unsurdur :

«Kapının kilidi»

ana unsur «**kilit**»tir. Onun için sonda gelir. Burada «**kapı**» yardımcı unsurdur. O yüzden, kapının kilidi kırıldığı zaman, «**kırılan**» kapı değil, kilit tir. Ana unsurun hangisi olduğu bellidir.

«**Cümle**»de ana unsur «**fiil**»dir. Onun için Türkçede «**Ali Ankara'dan geldi**» derken, cümledeki temel unsur sonda bulunur. İşte bu husus, Türkçenin en büyük temel kâidesidir. Bu sebeple yukarıda zikredilen dünyâ görüşümüzün «**nizam**» değeri, cüm-

le kuruluşunda da tecelli hâlinededir. Diğer dillerde bu da yoktur. Türk milleti bu noktada kültür değerleri itibâriyle de **dünyanın yalnız kavmidir**, diliyle de, târihiyle de bu böyledir.

Cümle yapımızın ikinci çok büyük temel kâidesi, mantıklığe, tabiiliğe, kâinat nizâmına dayanan yapısı itibâriyle ayrıca dikkatimizi çekmektedir. Türkçe cümlelerin kelime örgüsünde, «**zaman sırası**» vardır.

«**Ben kalkıp geldim.**»

Burada iki hareket vardır: Birincisi «**kalkıp-kalkmak**», ikincisi «**geldim-gelmek**». Aynı cümle bir Batı dilinde:

«**Ben geldim, kalkıp**»

şeklinde ifâde edilir. Türk, hangi hareket önce vukû bulmuşsa önce onu, arkasından ikincisini zikreder. Görüldüğü gibi, Türkçede **tabiata uygun bir zaman sırası** mevcuttur. Hele bizim Dilbilgisi'nde: partisip ve gerundium dediğimiz; **gelen, giden; gelerek, yaparak; gelince, gidince; gelip, gidip...** gibi kelimeler vardır ki, bu sâyede Türkçe, dünyâ dillerinin hiç birisine nasîb olmayan bir sentez imkânları manzûmesine kavuşur. Bir cümle söylesem:

— **Zengin olan Türk dili ikibin yıllık bir geçmişe sâhiptir.** cümlesi... Bunu bir Fransız yâhud bir Fars vs.. söylese:

— **Türk dili; ki o zengindir, iki bin yıllık bir geçmişe sâhiptir.**

der. Bu cümleyi, «**ki**»li iki cümleye bölüp, birleşik cümle yapmak yoluna gider. Halbuki Türk: «— **Zengin olan...**» derken kullandığı «**olan**» kelimesiyle ortada ikinci bir cümle bırakmaz. Böylece iki cümlelerin birbirine girdiği bir karışıklık ortaya çıkmaz.

Böylece Türk milletinin düşünce tarzı ve dünyâ görüşü ile Türkçe cümle kuruluşundaki mantığın paralelligi açıkça görülmektedir. Bu sûretle Türk insanının nasıl düşündüğünü, düşüncesini diline nasıl aksettirdiğini etraflıca görmüş olduk. Hepinizi saygılarımla selâmlıyorum.

ESKİ TÜRK TIBBİ VE KAŞGAR'DA UYGUR MİLLÎ HASTAHÂNESİ

Doç. Sultan Mahmud KAŞGARLI*

5.3.1982 târihli Şing-can Gazetesi'nde neşredilen Uygur Tıp Târihi Araştırma Heyeti'nin: «Uygur Tabâbetçiliği Miraslarının Tesbitinde Yeni Başarılar» adlı raporu münâsebetiyle.

An'anevi tıp ilmi, Doğu Türkistan'da 2000 yıllık köklü bir geçmişe sâhiptir. 1955 de bu mâzî bereketinden istifâde edebilmek makdasıyla Kaşgar'da «Uygur Milli Tabâbet Hastahânesi» kurulmuştur. Başlangıçta küçük bir müessese olan hastahâne, zamanla inkişâf etmiş ve günümüzde modern ve büyük bir hastahâne hüviyeti kazanmıştır. 1968 senesinde Kaşgar'ın Semen mahallinde 20.000 m² lik bir sâha üzerine yeniden inşâ olunmuştur. Hâlen 150 personel ve 150 yatağa sâhiptir.

Hastahâne, binâ ve iç döşemesi bakımından her yerde görülebilecek alelâde bir görünüş arz etmekle birlikte, tedâvi metodları ile benzerlerinden ayrılmaktadır. Zîrâ burada, **an'anevî Türk tıbbının tedâvi usûlleri kullanılmaktadır.** Meselâ Ak (Sedef) hastalığı, Şeker ve Kalp hastalıkları, Zih (nefes darlığı) ve türlü adale hastalıkları husûsî metodlarla incelenmekte, tedâvi edilmektedir.

Kurulduğu günden beri şöhreti artarak yayılan bu mües-

* Müellif, 1982 senesinde Doğu Türkistan'daki Urumçî'den Türkiye'ye gelmiştir. Hâlen İ. Ün. Edebiyat Fakültesi'nde vazifelidir.

seseye Türk illeri yanında, bugün Çin'in Pekin, Şanghai, Nankin, Guvançu gibi merkezlerinden dahi hastalar akın etmekte ve kat'iyyen eli boş dönmemektedirler.

Hastahâne, kullandığı tıbbi malzeme ve ilâçları tamâmiyle kendi bünyesinde imâl etmektedir. Önceleri sâdece el emeğinin kullanıldığı imâlât işinde, imkânlar genişledikçe modern teknikten de istifâde edilmektedir.

Zamanla çevreden başarıları görülüp duyuldukça, diğer Türkistan şehirlerinde de bu hastahâneyi model alan teşekküller ortaya çıkmaktadır. Başşehir Urumçi, Hoten ve Turfan bunlardan bir kaçıdır.

*
* *

Târihi vesikalar ışığında, binlerce senelik mâzisi bulunan **İpek Yolu**'nun aynı zamanda, tıbbi bilgi ve malzeme akışı sağladığını da görmekteyiz. Gerçi târihteki büyük tabiplerin tıp ve ilâçlar hakkında yazdıkları eserlerin çoğu, zamânın tahribâtına uğramış, pek azı değer bilir ellerde muhafaza edilip günümüze intikal edebilmiştir. Bu hâli göz önüne alan **Uygur Özerk Bölgesi Sağlık Nezâreti**, hiç olmazsa mevcut vesâiki toparlamak ve değerlendirmek maksadıyla bir hey'et kurmuştur. 1979 senesinde faaliyete geçen hey'et, Kaşgar ve Hoten'deki 100 yaşındaki **Durdu Hacı**, 80 yaşındaki **Zünûn Hacı** gibi bir çok yaşlı tabibi ziyâret edip onlara atalardan yâdigâr kalan eserlerle birlikte, diğer yollardan ele geçirdikleri 10.000 den fazla vesikayı toplamış, değerlendirmiştir. **Hoten**, **Turfan**, **Cımısar**, **Kaşgar** gibi eski Türk şehirlerinin kalıntıları bu gözle araştırılmış; **İpek Yolu**'nun başlangıcı sayılan **Şien** şehrinde itibaren **Pekin**, **Nankin**, **Yang-cu**, **Cing-cang** gibi büyük Çin şehirleri ve büyük okyanus kıyılarındaki **Çven-cu**, **Şamin** gibi merkezler de aynı dikkatle taranmıştır. 1981 yılında Doğu Türkistan'ı ziyâret eden **Tibet İlâçcılık Hey'eti**, Doğu Türkistan Sağlık Nezâreti'ne 8. yüzyılda yaşamış meşhur Türk tabibi **Kumullu Cem Başlak** tarafından yazılmış «**Canlıların Vücut Ölçülerinin İncelenmesi**» ve «**Resimli Örnek Anatomi Kitabı**» adlı iki eser hediye etmişlerdir. Bu kitaplar Eski Türk Tıp Târihine ışık tutmakta mühim rol oynamışlardır.¹

1 Şing-Can Gazetesi, 5.3.1982, Sayfa 3.

Yine Uygur Tıp Târihi Araştırma Hey'eti, Pekin Kütüphânesi'nde Moğol İmparatorluğu devrinde, «Başkent İlâç Sarayı» adıyla Çince - Arapça yazılmış 36 ciltlik tıp hazinesinden kalan 4 cildi de tetkik etmiştir.

Ayrıca Sarı Irmak'ın doğusundaki bir bölgede (Dung-huang) yer alan «Bin Ev» kalıntılarından 6. evde bulunan, kabartma tekniği ile üzerine şekiller işlenmiş 96 taş tablet çok işe yaramıştır. Tabletlerde, hem Budist kitaplarındaki rivâyetler beyân edilmekte hem de o devrin içtimâî hayâtı tasvir olunmaktadır.

Meselâ bu tasvirlerden birisinde, yatan bir hastanın başında, orijinal kalpağı, uzun ceketi ile pür dikkat hastasını muâyene eden bir Türk hekimi canlandırılmaktadır. Bir başka tasvirde, hasta bir devenin etrafında telâşla koşuşturan, bir grup Uygur kıyâfetine insan çizilmiştir. Bunlardan biri, bir öküz boy-nuzu içine koyduğu sıvı ilâcı devenin ağzına akıtmaya çalışmaktadır.

Mezkûr tabletlerdeki sûretler, İpek Yolu güzergâhındaki Türk tıbbının eriştiği seviyeyi belgeleyen sağlam delillerdir.

Kadim Uygur tıbbı, o devirlerde büyük şöhret kazanmış; eski Çin başkenti Çang-en'den Güney-Doğu Çin denizine kadar kendisini kabul ettirmiştir. Doğu Çin'deki Yang-cu şehri, Süy ve Tang sülâleleri devrinde² mühim ticâret merkezlerinden birisi idi. Buraya Tüccâr, Râhip vs. ile birlikte çok sayıda Türk hekiminin de geldiği, târihi vesikalarda görülmektedir. Nitekim Uygur İnceleme Hey'eti'ndeki Dursun Can, 1979 da Yang-cu Tarih Müzesi'nde, Orhun yazısıyla yazılmış bir parça mezar kitâbesi bulmuştur. Kezâ aynı müzede Yang-cu sâhillerinde bulunan bir de batık gemi sergilenmektedir. Gemide o devre âit ilâçlarla, bilhassa «nişadır»a rastlanmıştır. Burada belirtmeliyiz ki, nişadır, o târihte yalnız Doğu Türkistan'da elde edilen bir madde idi. O devirde, Türk tıbbının tesiri Japonya'ya kadar uzanmaktaydı. Bunu, Kaşgar Milli Hastahânesi'ne hediye edilen eski bir Japonca eserden öğrenmekteyiz. Bu eserde anlatılan bir vak'a vardır :

Yang-cu'lu bir râhip olan Çiyen-Cing, Doğu Çin Denizi üze-

2 Süy Sülâlesi 581-618, Tang Sülâlesi ise 618-907 yılları arasında hüküm sürmüştür.

rinden Japonya'ya giderken tutulduğu bir fırtınada âmâ olmuştu. Hastalığına hiç bir yerde derman bulamayan Çiyen-Cing, son olarak Türkistan'dan bir hekim dâvet etmiş ve onun yaptığı bir göz ameliyâtıyla şifâ bulmuştu.

Bu vak'adan anlaşılan odur ki, Türk tıbbı o zamanlarda hârici hastalıklarla da ilgilenmekte ve hattâ göz ameliyâtı gibi hassas cerrâhi müdâhalelerde bulunabilmekteydi.

Çin'in, tebâbet ilmi hakkında yazılmış eski eserlerinde, Türk tıbbı ile ilgili çok kıymetli bilgiler vardır. Meselâ M. Ö. 659 da yazılan: «Şin-şiy-u-bin-sav» (Yeni keşfedilen ilâçlar) adındaki kitap, Çin'in en eski tıp ansiklopedisi mâhiyetindedir. Bu eserde 850 çeşit ilâç adı gösterilmiştir ki, bunların 114 tânesi Türkistan'a mahsustur.

*
* *

Tang sülâlesinin ilk yıllarında (618 - 907) yaşayan büyük Çin tabibi Song-si-miyav, «Çung-cing-yi-fang» (Kıymetli Husûsî Reçeteler) adlı bir kitap yazmıştır. Bu eserde, Türk tıbbının 4 ana maddeye (ateş, hava, su, toprak) dayalı olduğu nazariyesi beyan edilmektedir. Bu görüş günümüze kadar gelen Uygur tıp ilminin temeli sayılmaktadır. Aynı eserde defâlarca tecrübeden geçmiş Sedef hastalığı ilâçları olan «Hing», «Hep», «Sipop» isimli ilâçların reçeteleri verilmektedir.

Song-si-miyav'ın (581 - 682) diğer eserinin adı: «Çeng-cing-yav-fang» (Kıymetli İlâçların Reçeteleri) dir.³ Bu eserin 15. cildinde, Tang sülâlesi devrinde yaşayan ünlü hekim Vang-tav'ın yazdığı «Vey-tey-miyav» (Yabancı yerlerdeki gizli reçeteler) adlı tıp mecmûasının 14. cildinde yer alan Türkistan'a mahsus «Ömür uzatan ilâç terkipleri» hatırlatılmaktadır. Ming Sülâlesi devrinde (1368 - 1644) yaşamış ilâç mütehassısı hekim Li-şi-cin'in (1518 - 1593) 27 senede yazdığı «İlâç Yapılan Otlar Kâmusu» adlı eserde⁴ ise Batı diyârında yaşayan Türklerin yedikleri ceylân etinin kuvvetlendirici, yorgunluk giderici ve sıtma tedâvisinde görülen müspet tesirleri anlatılmıştır.

3 1979 da Şanghai'da neşredilen «Okyanus» adlı eserden, Cild: 2, Sh.: 2569.

4 a.g.e., C. 2, Sh.: 2900.

Nankin Kütüphanesi'nde bulunan eski bir Çince eserde Cengiz ordusunda vazife yapan Uygur askeri tabiplerinden bahisle, yaptıkları büyük hizmetler beyan olunmaktadır. Bu kitapta Moğol Ordusunun Şıç-ven'de bir sefer hâlindeyken vebâ salgınına tutulduğu haber verilmektedir. «Yahyâ» adlı bir Uygur tabibinin yaptığı ilâçlarla hastalığın üstesinden geldiği de aynı eserde kayıtlıdır.⁵ Kezâ «Moğol Yü-en Sülâlesi Târîhi» adlı 88 ciltlik eserde, bu konuda başka bir haber daha vardır ki, çok enteresandır :

Moğol Yü-en hânedânı devrinde (1279-1368), DADU (Pekin) ve ŞANG-DU' (İç Moğol muhtar eyâleti) da, Uygurlar tarafından kurulmuş, ilâç kalitelerini kontrol eden husûsî bir «Uygur İlâçları Mahkemesi»nden söz edilmektedir.

Zikredilen târihi kayıtlardan çıkan neticeye göre Uygur Tıp ve İlâç ilmi, hem Çin, Hind, Arap, Fars; hem de diğer başka milletlerin tıp ilimlerine önemli ve derin tesirler yapmıştır. Kaynaklarımıza göre bu tesir karşılıklıdır. Eski Türk Tıbbı da Arap, Fars, Hind ve Çin tıp ilmi buluşlarından istifâde etmiştir. Ancak anlaşıldığına göre Türkler, aldıkları malzemeyi işletip genişletme mahâretini gösterebilmişlerdir.

Nazarî açıdan Uygur tıbbı, 4 madde (Ateş, hava, su, toprak) (Anâsır-ı Erbâ) ve 4 Hilt (Safra, sevdâ, kan, balgam), (Anâsır-ı Ahlat) denen iki esâsa istinâden kurulmuştur. Bunlar, Çin tıbbındaki Vu-Şing (5 madde: Altun, ağaç, su, ateş, toprak) ve Sı-cing (4 husûsiyet: Bakış, soruş, koklayış ve nabız) esasları ile yer yer benzeşmektedir.

*
**

BİR HÂTIRA :

Ben, yerli tıp ilmi ve tedâvi usûllerine pek inanmıyordum. Ama 1972 de Kaşgar'da başımdan geçen bir hâdise bana çok tesir etti; Uygur milli tabâbetine karşı daha ciddi bir alâka göstermek gerektiğini öğretti :

1972 senesi Ağustos ayında akrabalarımı ziyaret maksadıyla-

⁵ Şing-Can Gazetesi, 5.3.1982, S. 3. (Bu makâlenin yazılmasına vesile olan rapor bu nüshadadır. Verdiğimiz bilgileri yer yer bu rapordan naklediyoruz.)

le Kaşgar'da bulunuyordum. Bütün dostların gönlünü hoşlaya-
bilmek için her birinde bir-kaç gün kalmaktaydım. O günler-
de Kaşgar Milli Şifâhânesi müdürü Sâdık Kencî ile tanıştım.
Muhtelif sohbetlerimiz oldu.

Bir gün Sâdık Kencî bana :

— Neden bizim şifâhâneye gelip şöyle baştan ayağa bir
muâyene olmuyorsun?

diye sordu. Söylediğine göre, bu şifâhâne, Pekin, Şanghay, Nan-
kin gibi merkezler yanında, Çin'in en ücrâ yerlerinden gelen
hastalarla dolup taşmaktaydı. Ben, onun bu tekilfini gönlü olsun
diye kabul ettim.

Müsâit bir günümde şifâhâneye uğradım.

Sâdık Kencî beni kendi odasında ağırladı. Sonra yan oda-
lardan iki yaşlı Uygur hekimini çağırttı. Bunlar birisi Zünûn
Hacı, diğeri Mehmed Ali adlarında tecrübeli tabiplerdi. Her iki-
si de büyük bir saygı ve dikkatle beni muâyene ettiler, sırayla
nabzıma ve gözlerime baktılar. Başka bir soru sormadan :

— Siz bir ilim müessesesinde çalışıyorsunuz.
dediler.

— Evet!..
dedim.

— İlmî çalışmalar sizi hayli yıpratmış. Sinirleriniz zayıf-
lamış, iştahsızlık ve yorgunluk hissediyor, geceleri iyi uyuya-
mıyor, karışık rüyâlar görüyorsunuz.

dediler. Şaşırdım; gerçekten öyleydi.

— Doğru!..
dedim.

— Sizi hemen tedâvi etmeli. Bizde : «**Hastalıkların kaynağı
sinirdir**» diye bir söz vardır. Şimdi size bâzı ilâçlar verelim. Yal-
nız müsterih olun. Bizim ilâçlarımızın aksi tesiri yoktur. Biz vü-
cûdu kuvvetlendirici, takviye edici ilâçlar veririz.

dediler. Üç çeşit ilâç verdiler :

1. Mütedil hayat,
2. Mâcun-ı azrâki,
3. Şerbet-i roma (nar suyunda terkeb edilmiş bir ilâç).

Sonra;

— Bu ilâçları yemekten önce ve iki hafta müddetle kulla-
nacaksınız. Göreceksiniz bir şeyiniz kalmayacak.
dediler.

Dediklerini yaptım. Gerçekten iki hafta sonra kendimi son derece zinde hissettim. İştahsızlık, yorgunluk ve uykusuzluklarım son buldu. Bir miktar kilo aldım. Tedâvi inandırıcı idi.

Bu hastalık bende müzmin bir şekilde uzun zamandır devam ediyordu. Urumçi'deki modern hastahânelere defâlarca gitmiş, fakat gerçek bir sonuç alamamıştım. Bana uyku getirici ilâçlar veriyorlardı. Geceleri ancak bu şekilde uyuyabiliyor ve tabiatıyla böyle bir uykunun ertesi günü son derece tedirgin oluyordum.

1976 senesinde Üniversite seçmelerinde görevli olarak ikinci defâ Kaşgar'a gitme imkânı bulunca, hastahâneye tekrar uğradım. Bana bir miktar daha Şerbet-i roma verdiler. Bunun çok yararını gördüm.

Ziyâretlerim sırasında hastahâneye uğrayan hastalardan edindiğim intibâlar da çok müspettir. Bunlar, burada modern usûllerle tedâvisi mümkün olmayan bir çok hastalığa derman bulunduğunun canlı şahitleri idiler.

K U B B E A L T I
AKADEMİK KONFERANSLARI
ARALIK 1985 PROGRAMI

- 5 Aralık Perşembe : **AÇIK OTURUM**
Mevzû: Vakıfların İçtimâî Hayâtımızdaki
Rolleri
İdâreci : Dr. Âgâh Oktay GÜNER
Konuşmacılar : Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN
Doç. Dr. M. Kemal ÖKE
- 6 Aralık Cuma : **Türk Töresi**
Prof. Dr. Mehmed ERÖZ
- 10 Aralık Salı : **Türkçede Millet Felsefesi**
Prof. Dr. Muharrem ERGİN
- 13 Aralık Cuma : **İslâmiyet Öncesi Türk Devletlerinde
Devlet Adamı Tipi**
Doç. Dr. Abdulkâdir DONUK
- 17 Aralık Salı : **Osmanlı Döneminde Türk Aşiretlerinin
Husûsiyetlerine Dâir**
Yard. Doç. Dr. İlhan ŞAHİN
- 20 Aralık Cuma : **Sovyetler Birliği'ndeki Türk Boylarının
Bugünkü Durumları**
Dr. Nâdir DEVLET
- 24 Aralık Salı : **İdeal Türk Tipinin Târihte Geçirdiği
Merhaleler**
Prof. Dr. Mehmed KAPLAN
- 27 Aralık Cuma : **«İpek Yolu» Dolayısıyla Bâzi Görüşler**
Prof. Dr. Gülçin ÇANDARLIOĞLU
- 31 Aralık Salı : **Rusya'nın Türkiye Politikası**
Doç. Dr. Mehmed SARAY

ADRES : Kara Mustafa Paşa Medresesi Yeniçeriler Cad. Nu : 43 Çarşıkapı
BÂYEZİD/İSTANBUL Tel : 522 95 17

Konferanslarımız saat 18.00 de başlar. Giriş serbesttir.

K U B B E A L T I
AKADEMİK KONFERANSLARI
OCAK 1986 PROGRAMI

- 3 Ocak Cuma : **Devlet Yapımızın Kültürel Temelleri**
Yard. Doç. Dr. Emin IŞIK
- 7 Ocak Salı : **Hz. Ömer ve Devlet İdâresi**
Prof. Dr. Mustafa FAYDA
- 10 Ocak Cuma : **Çankırı'da Ahilikten Kalma «Başaga
Sohbetleri»**
Necâti Âsım USLU
- 14 Ocak Salı : **Psikiatri ve İslâmiyet**
Doç. Dr. Fevzi SAMUK
- 17 Ocak Cuma : **Zekâtın Psikolojik Yorumu**
Yard. Doç. Dr. Ali Murad DARYAL
- 21 Ocak Salı : **Batı'da İlk İhtidâ Hareketlerinde
Tasavvufun Rolü - I**
Yard. Doç. Dr. Mustafa TAHRALI
- 24 Ocak Cuma : **Batı'da İlk İhtidâ Hareketlerinde
Tasavvufun Rolü - II**
Yard. Doç. Dr. Mustafa TAHRALI
- 28 Ocak Salı : **Irak ve Süriye Atabeklikleri Hakkında**
Doç. Dr. Coşkun ALPTEKİN
- 31 Ocak Cuma : **AÇIK OTURUM**
Mevzû : **Kültür Unsurlarımızı Sanayi Kolu
Hâline Getirmek**
Başkan : Dr. Âgâh Oktay GÜNER
Konuşmacılar : Prof. Dr. Turan YAZGAN
M. Necâti SEPETÇİOĞLU
Yücel ÇAKMAKLI
Doç. Dr. Mustafa ERKAL

ADRES : Kara Mustafa Paşa Medresesi Yeniçeriler Cad. Nu : 43 Çarşıkapı
BÂYEZİD/İSTANBUL Tel : 522 95 17

Konferanslarımız saat 18.00 de başlar. Giriş serbesttir.

DENİZ BANK

DENİZCİLİK BANKASI

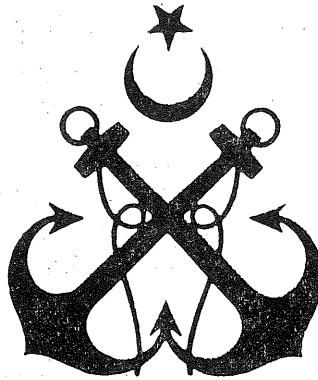
50 milyar sermayesiyle

güçlü Devlet Bankası.

DENİZCİLİK BANKASI

Tasarruflarınızın

güvenli limanı

DENİZCİLİK BANKASI T.A.Ş.